અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઇ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgement in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgement shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

[૨૦૧૫] ૫ એસ.સી.આર. ૬૭૦

રામ સિંહ તથા અન્યો

વિરૂદ્ધ

ભારત સંઘ

(રિટ અરજી (સિવીલ) નં. ૨૭૪/૨૦૧૪)

માર્ચ ૧૭, ૨૦૧૫

[રંજન ગોગોઈ અને આર. એફ. નરીમન, ન્યાયમુર્તીશ્રીઓ]

ભારતનું સંવિધાન, ૧૯૫૦ – અનુચ્છેદ ૧૬(૪) – ૯ રાજ્યો માટે અન્ય પછાત વર્ગોની કેન્દ્રીય યાદીમાં 'જાટ સમુદાય'નો સમાવેશ – કેન્દ્રીય સરકાર દ્વારા તારીખ ૦૪.૦૩.૨૦૧૪ ની જાહેરનામા દ્વારા – રાષ્ટ્રીય પછાત વર્ગ આયોગે લીધેલા વિપરીત અભિપ્રાયને અવગણીને – તેની યોગ્યતા – ઠરાવ્યું: ***ઈન્દ્રા સહાની*** *કેસમાં કરાયેલા અવલોકનો અને રાષ્ટ્રીય પછાત વર્ગ આયોગ અધિનિયમની કલમ ૯ને ધ્યાનમાં લેતા, આયોગની સલાહ સામાન્ય રીતે સરકાર માટે બંધનકારક હોય છે અને તેનાથી વિપરીત નિર્ણય માત્ર પ્રબળ કારણો હોય ત્યારે જ લઈ શકાય – કેન્દ્રીય યાદીમાં 'જાટ સમુદાય'ને સામેલ ન કરવાનો આયોગનો નિર્ણય રાજ્ય પછાત વર્ગ આયોગોના વિવિધ અહેવાલો અને નિષ્ણાત સમિતિના તારણોની વિગતવાર વિચારણા પર આધારિત હતો – સરકારને ધારાસભ્ય ધોરણોને ફગાવી દેવાની મંજૂરી આપી શકાય નહીં – 'પછાત વર્ગો' અને 'સામાજિક તથા શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગો' શબ્દપ્રયોગો સમાનાર્થી નથી – અનુચ્છેદ ૧૬(૪) હેઠળ કલ્પાયેલ પછાત વર્ગોનો અર્થ 'સામાજિક પછાતપણું' થાય છે – તેથી કેન્દ્રીય યાદીમાં 'જાટો'ની હકદારી*

નક્કી કરવા માટેની નિર્ણાયક કસોટી સામાજિક પછાતપણું છે – જોકે, સરકાર દ્વારા જાટોને કેન્દ્રીય યાદીમાં સામેલ કરવા માટે અપનાવવામાં આવેલા નિર્ધારિક પરિબળો શૈક્ષણિક પછાતપણાં પર આધારિત હતા – સરકારએ હરિયાણા રાજ્યને બાદ કરતાં સમકાલીન ન ગણાય તેવી માહિતીના આધારે પણ આ મુદ્દાનો નિર્ણય કર્યો – સરકાર દ્વારા અપનાવવામાં આવેલો એવો માર્ગ પ્રતિક્રિયાવાદી શાસન કહેવાય – તેથી, આયોગની એવી સલાહના વિરોધમાં, જે પૂરતા પ્રમાણમાં સારા અને સ્વીકાર્ય કારણોથી સમર્થિત હતી, સરકારના અભિપ્રાયના આધારે જારી કરાયેલ અધિસૂચના ન્યાયસંગત નથી – રાષ્ટ્રીય પછાત વર્ગ આયોગ અધિનિયમ, ૧૯૯૩ – કલમો ૯ અને ૧૧ – રાષ્ટ્રીય પછાત વર્ગ આયોગ (સલાહની પુનર્વિચાર કરવાની સત્તા) નિયમો, ૨૦૧૧ – નિયમ ૪ – અધિસૂચના નં. ૬૩ તારીખ ૪.૩.૨૦૧૪.

રિટ અરજીઓને મંજૂરી આપતાં, અદાલતે

ઠેરવ્યું : ૧. ઈન્દ્રા સાહની કેસમાં કરાયેલ અવલોકનો અને નેશનલ કમિશન ફોર બેકવર્ડ ક્લાસેસ અધિનિયમની કલમ ૯ માં સમાવવામાં આવેલી સ્પષ્ટ જોગવાઈઓ સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવે છે કે નેશનલ કમિશન ફોર બેકવર્ડ ક્લાસેસ દ્વારા આપવામાં આવેલ સલાહ સામાન્ય રીતે સરકાર પર બંધનકારક હોય છે અને તે જને માત્ર મજબૂત અને પ્રબળ કારણોસર જ અવગણવામાં અથવા અનુમાન્ય ન ગણવામાં આવી શકે, અને આવા કારણો લેખિત રૂપે ઉપલબ્ધ હોવા અપેક્ષિત છે. કમિશનની રચના ઈન્દ્રા સાહની કેસમાં આપવામાં આવેલી

અભિપ્રાય પરથી અનુસરી શકાય તેવી હોવાથી, તેમાં કોઈ શંકા રહી શકતી નથી કે કેન્દ્રીય સરકાર દ્વારા હાથ ધરવામાં આવેલી કાર્યવાહી અધિનિયમની કલમ ૧૧ હેઠળની હોય ત્યારે પણ, અધિનિયમની કલમ ૧૧ દ્વારા આવશ્યક બનાવવામાં આવેલી પરામર્શ પ્રક્રિયામાં એનસીબીસી દ્વારા વ્યક્ત કરાયેલા મતોને સામાન્ય પ્રવાહમાં બંધનકારક અસર રહેશે. [ફકરો ૨૬] [૬૯૨–જી–એચ; ૬૯૩–એ–બી]

ઈન્દ્રા સાહનીહની અને અન્ય વિ. યુનિયન ઑફ ઈન્ડિયા અને અન્ય. **૧૯૯૨ (૨) સપ્લિ. એસ.સી.આર. ૪૫૪: ૧૯૯૨ સપ્પ (૩) એસ.સી.સી. ૨૧૭;** *બેરિયમ કેમિકલ્સ લિ. વિ. કંપની લો બોર્ડ* **૧૯૬૬ સપ્પ એસ.સી.આર. ૩૧૧;** *રોહતાસ ઈન્ડસ્ટ્રીઝ લિ. વિ. એસ.ડી. અગરવાલ અને અન્ય.* **૧૯૬૯ (૩) એસ.સી.આર. ૧૦૮: (૧૯૬૯) ૧ એસ.સી.સી. ૩૨૫;** *શ્રી સીતારામ શુગર કો. લિ. અને અન્યો વિ. યુનિયન ઑફ ઈન્ડિયા અને અન્ય.* **૧૯૯૦ (૧) એસ.સી.આર. ૯૦૯: (૧૯૯૦) ૩ એસ.સી.સી. ૨૨૩;** *ગાઝી સદુદ્દીન વિ. મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય અને અન્યો.* **૨૦૦૩ (૨) સપ્લિ. એસ.સી.આર. ૯૬૬: (૨૦૦૩) ૭ એસ.સી.સી. ૩૩૦ – ઉલ્લેખિત.**

૨. આયોગનો તા. ૨૬.૦૨.૨૦૧૪ નો અહેવાલ રાજ્યના પછાત વર્ગ આયોગોના વિવિધ અહેવાલો; વિષય સંબંધિત ઉપલબ્ધ અન્ય સાહિત્ય; તેમજ મુદ્દાની તપાસ કરવા આઈ.સી.એસ.એસ.આર. દ્વારા રચાયેલ નિષ્ણાત સમિતિના નિષ્કર્ષોની વિગતવાર વિચારણા પર તૈયાર કરવામાં આવ્યો હતો.

સંબંધિત રાજ્યોની કેન્દ્રીય ઓ.બી.સી. યાદીમાં જાટોને સમાવેશ કરવા ભલામણ ન કરવાની નિર્ણયસૂચકતા કોઈ સામગ્રી વિના આધારિત છે અથવા કારણોથી અસંમર્થિત છે, અથવા કોઈ પણ રીતે બાહ્ય તથા અપ્રસંગિક બાબતોના વિચાર પર આધારિત નિર્ણય તરીકે તેની ઓળખ કરી શકાય એમ નથી. [ફકરો ૪૬] [૭૧૩–ઈ–એફ]

૩. આ બાબતમાં તપાસ કરવા માટે આઈ.સી.એસ.એસ.આર.ને વિનંતી કર્યા પછી અને તે સંદર્ભે રચાયેલ નિષ્ણાત સમિતિનો અહેવાલ પ્રાપ્ત થયા બાદ, આયોગ પર તે જ બાબતનો વિચાર કરવાનો અને સંબંધિત અધિનિયમ દ્વારા તેના પર સોંપાયેલ ફરજ મુજબ, તે બાબતમાં પોતાનો સ્વતંત્ર નિર્ણય કરવાનો કર્તવ્ય અને બાધ્યતા હતી. તેથી, નિષ્ણાત સંસ્થાના અહેવાલનો વિચાર કરવો અને ઉક્ત સંસ્થાએ વ્યક્ત કરેલા અભિપ્રાયો સાથે અસહમતિ દર્શાવવી, નિષ્ણાતોના અભિપ્રાયો ઉપર ન્યાયનિર્ણય આપવાના સમકક્ષ ગણાઈ શકતું નથી. હકીકતમાં, આઈ.સી.એસ.એસ.આર.ની નિષ્ણાત સંસ્થાએ આ બાબતમાં કોઈ નિશ્ચિત વલણ અપનાવ્યું નહોતું અને જાટોને ઓ.બી.સી.ની કેન્દ્રીય યાદીમાં સમાવેશ કરવા પક્ષમાં કે વિરોધમાં કોઈ હકારાત્મક ભલામણ પણ કરી નહોતી. ઉક્ત સંસ્થાના અહેવાલમાં માત્ર હાથ ધરાયેલા સર્વેક્ષણના આધારે મળેલા તથ્યોનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું હતું અને અંતિમ નિષ્કર્ષ એન.સી.બી.સી. દ્વારા કાઢવા માટે મુકી દેવામાં આવ્યો હતો. [ફકરો ૪૬] [૭૧૩–જી–એચ; ૭૧૪–એ–સી]

૪. એવી શક્યતા હોઈ શકે છે કે કમિશને તેની સમક્ષ દસ્તાવેજીકૃત રીતે રજૂ કરાયેલ વિવિધ સામગ્રીના વિચારણાં બાદ, ઉક્ત સામગ્રીના કેટલાક ભાગોને ઓછું મહત્વ આપ્યું હોય અને/અથવા કેટલાક ભાગોને અતિશય મહત્વ આપ્યું હોય. માત્ર એવો અભિગમ, પોતાના દ્વારા, ન તો નિર્ણય-પ્રક્રિયાને અને ન તો લેવાયેલા નિર્ણયને કાયદેસર રીતે દૂષિત અથવા અસ્થિર બનાવે. સામાન્ય પ્રવાહમાં કમિશન દ્વારા આપવામાં આવેલી સલાહ, જે ન્યાયિક રીતે (ઈન્દ્રા સાહની કેસ દ્વારા) અને કાયદેસર રીતે (એનસિબીસી અધિનિયમ દ્વારા) સંઘ સરકાર માટે બાંયધરીરૂપ હોય, તેને બાજુ પર મૂકાશે તે માટે કંઈક વધુ આવશ્યક હશે. માત્ર ભિન્ન મત અથવા ભિન્ન દષ્ટિકોણ હોવાની શક્યતા માત્રથી કમિશન દ્વારા આપવામાં આવેલી સલાહના બાંયધરી સ્વરૂપમાં કોઈ ઘટાડો થતો નથી. [ફકરો ૪૬] [૭૧૪-સી-ડી]

૫. નિઃસંદેહ, સંવિધાનનો અનુચ્છેદ ૧૬(૪) સંઘને ઓબીસીઓની કેન્દ્રીય યાદીમાં નાગરિકોના જૂથોને સમાવેશ કરવા માટે આયોગને બાજુ પર રાખવાની સત્તા આપે છે, પરંતુ જે બાબત અવગણવામાં આવી શકતી નથી તે એ છે કે આ બાબત માટે આયોગની રચના કરતી વિશિષ્ટ કાનૂની જોગવાઈઓનું અધિનિયમન કરવામાં આવ્યું છે, અને અંતિમ નિર્ણય લેતા પહેલાં તે બાબતમાં તેની ભલામણોનો સંઘ સરકાર દ્વારા પૂરતો વિચાર કરવો આવશ્યક છે. નિશ્ચિતપણે, સંઘને પોતાના સ્વયં ઘોષિત ધોરણોને તજી

દેવાની પરવાનગી આપી શકાતી નથી, કારણ કે વર્તમાન કેસમાં તે કાનૂની સ્વરૂપ ધરાવે છે. [ફકરો ૪૭] [૭૧૪–જી–એચ; ૭૧૫–એ]

૬. અનુચ્છેદ ૧૬(૪) દ્વારા અભિપ્રેત પછાતપણું 'સામાજિક પછાતપણું' છે. 'શૈક્ષણિક અને આર્થિક પછાતપણું' સામાજિક પછાતપણામાં ફાળો આપી શકે છે. પરંતુ 'સામાજિક પછાતપણું' એ તેની પોતાની અર્થછટાઓ ધરાવતી સ્વતંત્ર સંકલ્પના છે. ૪ માર્ચ, ૨૦૧૪ની વિવાદિત અધિસૂચના પહેલાં ૨ માર્ચ, ૨૦૧૪ના રોજ યોજાયેલી મંત્રિમંડળની બેઠકની કાર્યવાહીમાંથી લેવાયેલા ઉતારા એવું સૂચવે છે કે જાટોને કેન્દ્રીય યાદીઓમાં સમાવેશ કરવા માટેના તેમના હક્કના નિર્ધારણની નિર્ણાયક કસોટી 'સામાજિક પછાતપણું' છે, તે હકીકતની અવગણના કરવામાં આવી છે. [ફકરા ૪૯ અને ૫૦] [૭૧૫–એચ; ૭૧૬–એ–બી, જી]

૭. કલમ ૧૫(૪) અને ૧૬(૪) માં ઉપયોગમાં લેવાયેલા બે પ્રયોગોને સમાનાર્થી રીતે વાંચી શકાય નહીં. "પછાત વર્ગ" અને "સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગો" જેવા શબ્દપ્રયોગો સમકક્ષ નથી અને કલમ ૧૬(૪) માં જે પછાતપણું અનુમાનવામાં આવ્યું છે તે મુખ્યત્વે સામાજિક છે. તેથી, સામાજિક વર્ગનો અર્થ સમાજના ઓળખી શકાય એવા એવા વિભાગ તરીકે સમજવો પડે, જે આંતરિક રીતે સમરૂપ (જાતિ અથવા વ્યવસાયના આધારે) અથવા વિસમરૂપ (અશક્તતા અથવા લિંગના આધારે, ઉદાહરણ તરીકે ટ્રાન્સજેન્ડર) હોઈ શકે. [ફકરો ૫૩] [૭૧૮–એફ–એચ]

૮. જ્યારે તેમાં કોઈ શંકા રહી શકતી નથી કે અન્ય અનુન્નત વર્ગોની કેન્દ્રીય યાદીઓમાં સમાવેશના પ્રશ્નમાં રાજ્ય સરકારો દ્વારા રાજ્ય યાદીઓના સંદર્ભે હાથ ધરાયેલ કવાયત સંબંધિત હોઈ શકે છે, ત્યારે વર્તમાન કેસમાં જે બાબત અવગણાવી શકાતી નથી તે અત્યંત મહત્વપૂર્ણ હકીકત એ છે કે તમામ રાજ્યોમાં (હરિયાણા સિવાય) જાટોને ઓબીસી યાદીઓમાં સમાવેશ એક દાયકાથી વધુ સમય પહેલાં કરવામાં આવ્યો હતો. વર્તમાન કેસમાં સમાવેશ પામેલ જેટલો ગંભીર અને મહત્વનો નિર્ણય, જે સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૧૪ અને ૧૬ હેઠળ અનેક લોકોના અધિકારોને અસર કરે છે, તે સમકાલીન માહિતીના આધારે લેવો આવશ્યક છે, જૂના અને પ્રાચીન આંકડાઓના આધારે નહીં. હકીકતમાં, અધિનિયમની કલમ ૧૧ હેઠળ કેન્દ્રીય યાદીઓનું પુનરીક્ષણ દર દસ વર્ષે કરવાનું વિચારવામાં આવેલ છે. ઉક્ત જોગવાઈ નિર્ણય પ્રક્રિયામાં સમકાલીન આંકડાઓની આવશ્યકતા અને પ્રાસંગિકતા પર વધુ પ્રકાશ પાડે છે. [ફકરો ૪૮] [૭૧૫-ડી-જી]

૯. તે આધાર પર આગળ વધતાં સ્પષ્ટ થાય છે કે હરિયાણાના કેસમાં રાજ્ય આયોગનો અહેવાલ, જે વર્ષ ૨૦૧૨માં રજૂ કરવામાં આવ્યો હતો, તેને છોડીને બાકીના બધા અહેવાલો તેમજ આ વિષયક સાહિત્ય ઓછામાં ઓછું એક દાયકું જૂનું હશે. જે જરૂરી આંકડાઓના આધારે આ પ્રક્રિયા હાથ ધરવાની છે, તે સમકાલીન હોવા જોઈએ. જૂના આંકડાશાસ્ત્રીય આંકડા અન્ય પછાત વર્ગોની યાદીમાં સમાવેશના હેતુસર પછાતપણું માપવા માટે ચોક્કસ માપદંડો પૂરા પાડી

શકતા નથી. અન્ય કોઈ દૃષ્ટિકોણ સ્વીકારવો એ પછાતગામી શાસન સમાન ગણાશે. છતાં, આ કેસના તથ્યો દર્શાવે છે કે સરકારે આવા નકારાત્મક શાસનની પુષ્ટિ કરી છે, કારણ કે જાતોને પછાત ગણવા નહીં તેવા, તે સમયની વર્તમાન જમીની હકીકતોના યોગ્ય વિચારવિમર્શના આધારે લેવાયેલા, દાયકાપુરાણા નિર્ણયો, દેશના સર્વાંગી પ્રત્યક્ષ વિકાસ હોવા છતાં, ફરીથી ખોલવામાં આવ્યા છે. [પરિચ્છેદ ૫૧] [૭૧૭–ઇ–એચ; ૭૧૮–એ]

એમ. આર. બાલાજી વિ. મૈસૂર રાજ્ય **૧૯૬૩ સપ્લિ. (૧) એસ.સી.આર. ૪૩૯;** *જાનકી પ્રસાદ વિ. જમ્મુ અને કાશ્મીર રાજ્ય* **૧૯૭૩ (૩) એસ.સી.આર. ૨૩૬: (૧૯૭૩) ૧ એસ.સી.સી. ૪૨૦ – નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.**

૧૦. અનુચ્છેદ ૧૬(૪) તેમજ અનુચ્છેદ ૧૫(૪) રાજ્ય દ્વારા સૌથી વધુ પાત્ર વર્ગો સુધી પહોંચવા માટેની સકારાત્મક નટપટિનો પાયો મૂકે છે. જે સામાજિક સમૂહો સૌથી વધુ પાત્ર ગણાય તે અનિવાર્ય રીતે સતત વિકાસ પામતો વિષય હોવો જોઈએ. પછાતપણાની જાતિ–કેન્દ્રિત વ્યાખ્યાથી દૂર જઈ નવી પ્રથાઓ, પદ્ધતિઓ અને માપદંડો સતત વિકસાવવામાં આવવા જોઈએ. માત્ર આ રીતે જ સમાજમાં નવા ઊભરતા સમૂહોને માન્યતા આપી શકાય, જેઓને ઉપશામક નટપટિની જરૂર પડે. [પરા ૫૩] [૭૧૯–બી–ઈ]

રાષ્ટ્રીય કાનૂની સેવા સત્તામંડળ વિ. ભારત સંઘ **(૨૦૧૪) ૫ એસ.સી.સી. ૪૩૮ – પર આધાર રાખવામાં આવ્યો.**

૧૧. નાગરિકોના પોતાને જ સમાજિક રીતે પછાત ગણાવતાં વર્ગની માન્યતા, અથવા તો “અગ્રવર્ગો” દ્વારા “ઓછા સદભાગી” લોકોની સામાજિક સ્થિતિ અંગેની માન્યતા, બંધારણની કલમ ૧૫(૪) તથા ૧૬(૪) ના પરિપ્રેક્ષ્યમાં પછાતપણું નિર્ધારિત કરવા માટે બંધારણીય રીતે સ્વીકાર્ય કસોટી તરીકે હવે ચાલુ રહી શકતી નથી. તેમજ સામાજિક, આર્થિક અને શૈક્ષણિક સૂચકોને ધ્યાનમાં લઈને વિકસાવવામાં આવેલા ગણિતીય સૂત્રોના આધારે પછાતપણું નિર્ધારિત કરવાની બાબત પણ હવે આગળ ચાલતી રહી શકતી નથી. પછાતપણું નિર્ધારિત કરવું સાપેક્ષ પણ રહેવું જોઈએ નહીં; સંભવિત ખોટી સમાવેશો વધુ સમાવેશ માટે આધાર બની શકતા નથી, પરંતુ પ્રવેશના દ્વાર માત્ર અત્યંત પીડિતોને પ્રવેશ આપવા માટે જ ખુલ્લા રાખવાના રહેશે. તેના વિરુદ્ધનો કોઈપણ સમાવેશ રાજ્યની બંધારણીય ફરજનો ગંભીર પરિત્યાગ ગણાશે. ઉપરોક્ત ધોરણોની કસોટીએ પરખતાં એવું ઠરાવવામાં આવે છે કે રાજકીય રીતે સંગઠિત વર્ગો (જેમ કે જાટો) નો પછાત વર્ગોની યાદીમાં સમાવેશ, મુખ્યત્વે, જો સંપૂર્ણપણે નહીં તો, માત્ર એ આધારે કે તે જ પરિમાણો પર વધુ સારો પ્રગતિદર ધરાવતા અન્ય સમૂહોને એવો સમાવેશ આપવામાં આવ્યો છે, માન્ય ઠરાવી શકાય નહીં. [પરા ૫૪] [૭૨૦-એ-ઈ]

૧૨. સંઘ સરકાર દ્વારા લેવાયેલો એવો અભિપ્રાય કે પ્રશ્નાધીન ૯ (નવ) રાજ્યોમાં જાટો એક પછાત સમુદાય છે અને તેથી સંબંધિત રાજ્યો માટેની

અન્ય પછાત વર્ગોની કેન્દ્રીય યાદીઓમાં તેમને સમાવેશ કરવાનો હકદાર ગણવો જોઈએ, તે યોગ્ય નથી. તેની વિરુદ્ધ આયોગ દ્વારા લેવાયેલો અભિપ્રાય સારા અને સ્વીકાર્ય કારણોથી પૂરતા પ્રમાણમાં સમર્થિત છે, જેણે સંઘ સરકાર તરફથી આગળની અનુસંગિક કાર્યવાહી માટે મજબૂત અને વાજબી આધાર પૂરું પાડ્યો હતો. તેથી, તા. ૪.૩.૨૦૧૪ ની અધિસૂચના ન્યાયસંગત નથી. અનુરૂપે, બિહાર, ગુજરાત, હરિયાણા, હિમાચલ પ્રદેશ, મધ્ય પ્રદેશ, દિલ્હીનું એન.સી.ટી., રાજસ્થાનના ભરતપુર અને ધોલપુર જિલ્લાઓ, ઉત્તર પ્રદેશ અને ઉત્તરાખંડ રાજ્યો માટેની અન્ય પછાત વર્ગોની કેન્દ્રીય યાદીમાં જાટોને સમાવેશ કરતી તા. ૪.૩.૨૦૧૪ ની ઉપરોક્ત નં. ૬૩ ધરાવતી અધિસૂચના રદ કરવામાં આવે છે. [પરિચ્છેદ ૫૫] [૭૨૦–એફ–એચ; ૭૨૧–એ]

પ્રકરણ કાનૂન સંદર્ભ

૧૯૯૨ (૨) સપ્લ. એસ.સી.આર. ૪૫૪	નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો	પરિચ્છેદ ૧૫
૧૯૬૬ સપ્લિમેન્ટરી એસ.સી.આર. ૩૧૧	નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે	પરિચ્છેદ ૨૧

૧૯૯૨ (૨) સપ્લ. એસ.સી.આર. ૪૫૪	નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો	પરિચ્છેદ ૧૫
૧૯૬૯ (૩) એસ.સી.આર. ૧૦૮	નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો	પરિચ્છેદ ૨૧
૧૯૯૦ (૧) એસ.સી.આર. ૯૦૯	નો સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો છે	પરિચ્છેદ ૨૧
૨૦૦૩ (૨) સપ્લિ. એસ.સી.આર. ૯૬૬	નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે	પરિચ્છેદ ૨૧
૧૯૬૩ સપ્લ. (૧) એસ.સી.આર. ૪૩૯	નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો	પરિચ્છેદ ૫૩
૧૯૭૩ (૩) એસ.સી.આર. ૨૩૬	નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો	પરિચ્છેદ ૫૩
(૨૦૧૪) ૫ એસ.સી.સી. ૪૩૮	પર આધાર રાખવામાં આવ્યો છે	પરિચ્છેદ ૫૪

સિવીલ મૂળ અધિકારક્ષેત્ર : રિટ અરજી (સિવીલ) નં. ૨૭૪/૨૦૧૪.[ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળ]સાથેડબલ્યુ. પી. (સી) નં. ૨૬૧, ૨૭૮, ૨૯૭, ૨૯૮, ૩૦૫, ૩૫૭ અને ૯૫૫/૨૦૧૪

મુકુલ રોહતગી, એજી, તુષાર મહેતા એએસજી, ગુરુ કૃશન કુમાર, વિભા દત્તા મખીજા, મહાબીર સિંહ, જયંત ભૂષણ, મનજીત સિંહ, એએજી, રાકેશ કુમાર, ગૌરવ યાદવા, રાજ કુમાર યાદવ, નાઈક એચ. કે., પ્રભાત કૌશિક,

વેંકટ પ્રસન્ના, મંજુનાથ મેલાડ, બી. સુબ્રમણિયન પ્રસાદ, ઓમબીર સિંહ, અનુજ સૈની, યાદવ નરેન્દ્ર સિંહ, અભિષેક યાદવ, અનુરાગ સિંહ, સુધીર નરગાર, એલ. આર. ખાતાના, આલોક શુક્લા, એ. કે. શુક્લા, મોહિત સિંહ, રામ પરાશર, નિહાલ અહમદ, રામ નરેશ યાદવ, ફર્રુખ રશીદ, પવન અંચલ, લાલ બહાદુર ખોવાલ, ગણેશ કે. શર્મા, દિશા વૈશ, સુધાંસુ પાલો, લાલ બહુર પાલીવાલ, આર. કે. યાદવ, ડી. એલ. ચિદાનંદ, માધવી દીવાન, મીનાક્ષી ગ્રોવર, નિવેશ રસ્તોગી, ડી. એસ. મહરા, ડૉ. વિજેન્દ્ર મહંદિયાન, પલ્લવી અવસ્થી, દીપક ગોયલ, મમતા રાની, નાગેન્દ્ર સિંહ, જ્ઞાનન્દ્ર સિંહ, યોગેન્દ્ર પાલ સિંહ, સુરજીત સિંહ, યોગેશ કુમાર, સાજીવ કે. બલિયાન, આંખી ઘોષ, સોમવીર સિંહ દેશવાલ, સતબીર સિંહ પિલ્લાનિયા, નિશ્ચલ કુમાર નીરજ, પ્રણબ કુમાર મુલ્લિક, સોમા મુલ્લિક, વરુણ ઠાકુર, શ્રદ્ધા સરણ, વરિંદર કે.આર. શર્મા, ડૉ. સુશીલ બલવાડા, પહેલાદ સિંહ શર્મા, વિશ્વ પાલ સિંહ, લલિતા કૌશિક, અમીત સિંહ, સંદીપ સિંહ, પ્રવીણ સ્વરૂપ, દેવેશ કુમાર, મનજીત કિરપાલ, તરજીત સિંહ, વિવેકતા સિંહ (કમલ મોહન ગુપ્તા માટે), નરેશ કૌશિક, નવદીપ, હાજર પક્ષકારો માટે.

અદાલતનો ચુકાદો દ્વારા આપવામા આવેલ છે**રંજન ગોગોઈ, ન્યાયમુર્તીશ્રી** ૧. હાલના રિટ અરજીઓના આ સમૂહમાં પડકાર ભારતના ગઝેટમાં તા. ૦૪.૦૩.૨૦૧૪ના રોજ પ્રકાશિત કરવામાં આવેલી એક અધિસૂચનાને છે, જેના દ્વારા જાટ સમુદાયને બિહાર, ગુજરાત, હરિયાણા, હિમાચલ પ્રદેશ, મધ્ય પ્રદેશ, દિલ્હીનું એન.સી.ટી., રાજસ્થાનના ભરતપુર અને ધોલપુર જિલ્લાઓ,

ઉત્તર પ્રદેશ તથા ઉત્તરાખંડ રાજ્યો માટે પાછળ પડેલ વર્ગોની કેન્દ્રીય યાદીમાં સમાવાયો છે. ઉક્ત અધિસૂચના તા. ૦૨.૦૩.૨૦૧૪ના રોજ સંઘ મંત્રિમંડળ દ્વારા લેવામાં આવેલા તે નિર્ણયના અનુસંધાને જારી કરવામાં આવી હતી, જેના દ્વારા રાષ્ટ્રીય પાછળ પડેલ વર્ગ આયોગ (એન.સી.બી.સી.) દ્વારા વિપરીત દિશામાં આપવામાં આવેલી સલાહને આ આધાર પર નામંજૂર કરવામાં આવી હતી કે ઉક્ત સલાહે "વાસ્તવિક પરિસ્થિતિઓનો પૂરતો વિચાર કર્યો નહોતો".

<u>મુખ્ય તથ્યોનો સાર :</u>

૨. હરિયાણા, રાજસ્થાન, મધ્ય પ્રદેશ અને ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્યો માટેની પછાત વર્ગોની કેન્દ્રીય યાદીમાં જાટોને સમાવેશ કરવા બાબતે વ્યક્તિઓ, સંસ્થાઓ અને સંઘો તરફથી પ્રાપ્ત થયેલી અનેક વિનંતિઓના અનુસંધાને, રાષ્ટ્રીય પછાત વર્ગ આયોગ (એન.સી.બી.સી.) એ તેમના દાવાઓનો અભ્યાસ કર્યો અને ૨૮.૧૧.૧૯૯૭ના રોજ અહેવાલ રજૂ કર્યો. તેણે ભારતપુર અને ધોલપુર જિલ્લાઓ સિવાય માત્ર રાજસ્થાનના જાટોને કેન્દ્રીય યાદીમાં સમાવેશ કરવાની ભલામણ કરી.

૩. એનસીબીસીએ દિલ્હી રાજ્ય માટેની કેન્દ્રીય યાદીમાં જાટોને સમાવેશ કરવા બાબતના દાવાની પણ તપાસ કરી હતી, અને ૨૫.૧૧.૨૦૧૦ ના રોજ તેમનો દાવો નામંજૂર કરવાની પોતાની સલાહ આપી હતી.

૪. ઉપરોક્ત બે અહેવાલો રજૂ થયા પછી જે મહત્વપૂર્ણ વિકાસો થયા, તેઓની આ તબક્કે નોંધ લેવો સંબંધિત હોઈ શકે છે.૦૩.૦૫.૨૦૧૧ના રોજ સામાજિક ન્યાય અને સશક્તિકરણ મંત્રાલય દ્વારા નેશનલ કમિશન ફોર બેકવર્ડ ક્લાસેસ (સલાહની સમીક્ષા કરવાની સત્તા) નિયમો, ૨૦૧૧ જાહેર કરવામાં આવ્યા હતા. ઉપરોક્ત નિયમોના બળે, અધિનિયમની કલમ ૯(૧) હેઠળ કેન્દ્રીય સરકારને આપવામાં આવેલી પોતાની સલાહની સમીક્ષા કરવા માટે એન.સી.બી.સી.ને સક્ષમ બનાવવામાં આવી હતી. નિયમોના નિયમ ૪માં જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે "દિવાની પ્રક્રિયા સંહિતા, ૧૯૦૮ની કલમ ૧૧૪ અને હુકમ ૪૭ની જોગવાઈઓ, આવશ્યક ફેરફારો સાથે, આયોગ દ્વારા હાથ ધરવામાં આવતી સમીક્ષા પર લાગુ પડશે."

૫. ૨૦.૦૬.૨૦૧૧ના રોજ યોજાયેલી એન.સી.બી.સી.ની બેઠકમાં, એન.સી.બી.સી.ની અગાઉની સલાહના પુનર્વિચાર માટે જાટ સમુદાય તરફથી પ્રાપ્ત થયેલી મોટી સંખ્યામાં રજૂઆતો વિચારણા માટે હાથ ધરવામાં આવી હતી. એવો નિર્ણય લેવામાં આવ્યો કે આવી તમામ રજૂઆતો અંગેની વિચારણા, દેશભરમાં ભારતના રજિસ્ટ્રાર જનરલ દ્વારા દેશની જાતિવાર વસ્તીની ગણતરી માટે હાથ ધરવામાં આવતી સામાજિક-આર્થિક જાતિ ગણતરી (એસ.સી.સી.) ૨૦૧૧ના અંતિમીકરણ સુધી મુલતવી રાખવામાં આવે. તથાપિ, ૧૯.૦૭.૨૦૧૧ના રોજ યોજાયેલી બેઠકમાં એન.સી.બી.સી.એ ઉત્તર પ્રદેશ, હરિયાણા, મધ્ય પ્રદેશ, રાજસ્થાન, હિમાચલ પ્રદેશ અને ગુજરાત

રાજ્યોમાં જાટ સમુદાયની સામાજિક–આર્થિક સ્થિતિ નિર્ધારિત કરવા માટે સંપૂર્ણ સર્વેક્ષણ હાથ ધરવા ઈન્ડિયન કાઉન્સિલ ઑફ સોશિયલ સાયન્સ રિસર્ચ (આઇ.સી.એસ.એસ.આર.)નો સંપર્ક કરવાનો નિર્ણય કર્યો. ઉક્ત નિર્ણયનું પ્રેરક કારણ એવું હતું કે સંબંધિત રાજ્યોમાં અન્ય પછાત વર્ગોની કેન્દ્રીય યાદીમાં જાટ સમુદાયને સમાવેશ કરવાની વિનંતી પર એન.સી.બી.સી. સમીચીન વિચારણા કરી શકે તે માટે પૂરતા પ્રમાણમાં પરિમાણાત્મક આંકડાઓ ઉપલબ્ધ હોવાની આવશ્યકતા હતી.

૬. આઈ.સી.એસ.એસ.આર.ને સોંપવામાં આવેલ સર્વેક્ષણનું શું થયું તે બહુ પ્રાસંગિક ન ગણાય, સિવાય કે ઑક્ટોબર ૨૦૧૨માં એન.સી.બી.સી.એ વ્યાપક સર્વેક્ષણને ઘટાડીને ૨% નમૂના સર્વેક્ષણ કરવાનો નિર્ણય કર્યો હતો, અને તે કાર્ય ફરી એકવાર આઈ.સી.એસ.એસ.આર.ને સોંપવામાં આવ્યું હતું.

૭. એવું પ્રતિત થાય છે કે ઉપરોક્ત પ્રક્રિયા દરમ્યાન પ્રધાનમંત્રીના કાર્યાલયે સામાજિક ન્યાય અને સશક્તિકરણ મંત્રાલયને તા. ૦૪.૦૬.૨૦૧૩નો એક સંદેશ મોકલ્યો હતો, જેમાં એવો અર્થ વ્યક્ત કરવામાં આવ્યો હતો કે નીચે દર્શાવેલ હેતુ માટે નાણાં પ્રધાનની અધ્યક્ષતામાં અને તેમાં, અન્ય બાબતો ઉપરાંત, ગૃહ પ્રધાનનો સમાવેશ ધરાવતા મંત્રીઓના એક સમૂહની રચના કરવાનો નિર્ણય લેવાયો છે:–

(૧) સમાવેશ માટેની તેમની માંગણી અંગે જાત કોમના પ્રતિનિધિઓ સાથે પરસ્પર સંપર્કમાં રહેવું અને બાબતમાં થયેલી પ્રગતિથી તેમને અવગત રાખવું.(૨) આઈસીએસએસઆર મારફતે એનસિબીસી દ્વારા હાથ ધરવામાં આવેલા સર્વેક્ષણની ઝડપી પૂર્ણતા પર નજર રાખવા અને એનસિબીસી દ્વારા આ મામલે વહેલો નિર્ણય લેવાય તે માટે સુવિધા આપવી.

૮. મંત્રીઓના સમૂહે તેની ૨૮.૧૦.૨૦૧૩ અને ૩૦.૧૦.૨૦૧૩ના રોજ યોજાયેલી બેઠકોમાં, મુદ્દાનો વિચાર કર્યા બાદ, એવો અભિપ્રાય કર્યો કે તેની સામે બે વિકલ્પો ઉપલબ્ધ હતા. પ્રથમ વિકલ્પ એ હતો કે એનસીબીસીને નમૂના સર્વેક્ષણ હાથ ધરવાના તેના અગાઉના નિર્ણય પર પુનર્વિચાર કરવા વિનંતી કરવામાં આવે અને પહેલેથી ઉપલબ્ધ સામગ્રીના આધારે તેની સલાહ રજૂ કરવા કહેવામાં આવે. બીજો વિકલ્પ એ હતો કે ગુજરાતમાં જે સર્વેક્ષણ કાર્ય પહેલેથી શરૂ થઈ ગયું હતું તેને જાતના ભિન્નરૂપોની પુષ્ટિ થયેલી યાદી સુધી મર્યાદિત રાખવામાં આવે અને આઈસીએસએસઆર દ્વારા કરવામાં આવેલા સર્વેક્ષણના પરિણામોના આધારે એનસીબીસી તેની સલાહ રજૂ કરશે." ત્યારબાદ, ૧૯.૧૨.૨૦૧૩ના રોજ યોજાયેલી કેબિનેટની બેઠકમાં, એનસીબીસીને પ્રથમ વિકલ્પ અનુસાર આગળ વધવા, અર્થાત અસ્તિત્વમાં રહેલી સામગ્રીના આધારે તેની સલાહ રજૂ કરવા વિનંતી કરવાનો નિર્ણય લેવામાં આવ્યો. કેબિનેટે વધુમાં એવો પણ નિર્ણય લીધો કે બિહાર,

ઉત્તરાખંડ અને દિલ્હીની એનસિટી રાજ્યોના કેસઓને પણ એનસીબીસીને કરવામાં આવેલા સંદર્ભમાં સમાવેશ કરવામાં આવે.

૯. ઉપરોક્ત મંત્રીમંડળના નિર્ણય, જે એન.સી.બી.સી. ને સંપ્રેષિત કરવામાં આવ્યો હતો, તેના આધારે આયોગે એવો મત વ્યક્ત કર્યો કે આ વિષયમાં તેની પાસે પૂરતી નિષ્ણાતતા ઉપલબ્ધ ન હોવાથી, આઈ.સી.એસ.એસ.આર. ને વિનંતી કરવામાં આવે કે આવનારી કાર્યવાહી માટે પૂરતી સામગ્રી એકત્રિત કરવા હેતુસર વિષય અંગે વ્યાપક સાહિત્ય સર્વેક્ષણ હાથ ધરવા માટે એક નિષ્ણાત સમિતિની રચના કરે. ત્યારબાદ, એન.સી.બી.સી. એ આ બાબતમાં તેને પ્રાપ્ત થયેલા તમામ અહેવાલો/દસ્તાવેજો, જેમાં જાટ સમુદાયને સમાવેશ કરવા અંગેના સમર્થન તથા વિરોધમાં કરવામાં આવેલ રજૂઆતોનો પણ સમાવેશ થાય છે, તે બધું આઈ.સી.એસ.એસ.આર. ને મોકલી આપ્યું. આઈ.સી.એસ.એસ.આર. દ્વારા રચાયેલ નિષ્ણાત મંડળે આ બાબતમાં પોતાનો અહેવાલ રજૂ કર્યો (જેને આગળ “આઈ.સી.એસ.એસ.આર. નો અહેવાલ” તરીકે ઉલ્લેખવામાં આવશે), જે મુખ્યત્વે વિવિધ રાજ્ય આયોગો દ્વારા સંબંધિત રાજ્ય સરકારોને, સંબંધિત રાજ્યોની ઓ.બી.સી. યાદીમાં જાટ સમુદાયના સમાવેશ અંગે, સુપરત કરવામાં આવેલા અહેવાલો પર આધારિત હતો. આઈ.સી.એસ.એસ.આર. એ, દેખીતી રીતે, પુસ્તકો/સાહિત્ય/રજૂઆતો સ્વરૂપે ઉપલબ્ધ અન્ય સામગ્રીનો કોઈ અભ્યાસ કર્યો નહોતો. આઈ.સી.એસ.એસ.આર. ના અહેવાલમાં, નોંધપાત્ર રીતે, કોઈ ભલામણો

કરવામાં આવી નહોતી, પરંતુ માત્ર પ્રચલિત તથ્યો જ દર્શાવવામાં આવ્યા હતા. ત્યારબાદ, આઈ.સી.એસ.એસ.આર. ના ઉક્ત અહેવાલ અંગે એન.સી.બી.સી. દ્વારા તેની ઘણી બેઠકોમાં ચર્ચા કરવામાં આવી. તે જ સમયે, એન.સી.બી.સી. એ સંબંધિત રાજ્યની રાજધાનીઓમાં જાહેર સુનાવણી નક્કી કરવા માટે રાજ્ય સરકારોને પત્રો લખ્યા. આ સંબંધમાં રાજ્યો તરફથી કોઈ પ્રતિસાદ પ્રાપ્ત ન થતાં, એન.સી.બી.સી. એ દાવાઓ અને પ્રતિદાવાઓ (વાંધાઓ) ની સુનાવણી માટે જુદી જુદી તારીખો નક્કી કરીને જાહેર સુનાવણીઓ યોજવા માટે સૂચનાઓ પ્રસિદ્ધ કરી. જાહેર સુનાવણીઓ ફેબ્રુઆરી, ૨૦૧૪ માં નવી દિલ્હી સ્થિત સીરી ફોર્ટ ઓડિટોરિયમમાં બે જુદા જુદા તારીખ સમૂહોમાં યોજાનારી હતી.

૧૦. જાહેર સુનાવણીઓ પૂર્ણ થયા બાદ, જેને થયેલા પ્રતિસાદને વધુમાં વધુ તો મિશ્ર પ્રતિસાદ તરીકે જ ગણાવી શકાય તેમ દેખાય છે, એનસિબીસીએ કેન્દ્ર સરકારને તા. ૨૬.૦૨.૨૦૧૪ના પોતાના સલાહ/અભિપ્રાય/અહેવાલમાં જણાવ્યું હતું કે જાટ સમાજે ઓબીસીની કેન્દ્રીય યાદીમાં સમાવેશ માટેના માપદંડો પૂર્ણ કર્યા નહોતાં. તેણે અવલોકન કર્યું હતું કે માત્ર કૃષિ સમુદાયનો સભ્ય હોવાને આધારે જાટોને પછાત દરજ્જો આપી શકાય નહીં. તેણે પછાત વર્ગોની ઓળખ જાતિ–આધારિત ન હોય તે રીતે કરવાની આવશ્યકતા સૂચવી હતી. એનસિબીસીએ નિષ્કર્ષ કાઢ્યો હતો કે જાટો સામાજિક રીતે પછાત નહોતાં. તેઓ શૈક્ષણિક રીતે પણ પછાત નહોતાં. સરકારી રોજગારમાં અપૂરતા પ્રતિનિધિત્વના દાવાને પણ તેણે એ જ રીતે નકારી કાઢ્યો હતો, કારણ

કે સશસ્ત્ર દળો, સરકારી સેવાઓ અને શૈક્ષણિક સંસ્થાઓમાં તેમનું પૂરતું પ્રતિનિધિત્વ હોવાનું તેને જણાયું હતું.

૧૧. ત્યારબાદ, કેન્દ્રિય મંત્રિમંડળે ૦૨.૦૩.૨૦૧૪ના રોજ યોજાયેલી બેઠકમાં એવો નિર્ણય કર્યો કે એન.સી.બી.સી. દ્વારા આપવામાં આવેલી સલાહમાં "વાસ્તવિક પરિસ્થિતિઓ" નો પૂરતો વિચાર કરવામાં આવ્યો નહોતો. તેથી, મંત્રિમંડળે ઉક્ત સલાહ સ્વીકારવી નહીં અને તેના બદલે બિહાર, ગુજરાત, હરિયાણા, હિમાચલ પ્રદેશ અને દિલ્હીનું એન.સી.ટી., રાજસ્થાનના ભરતપુર અને ધોલપુર જિલ્લાઓ, ઉત્તર પ્રદેશ તથા ઉત્તરાખંડ માટે પછાત વર્ગોની કેન્દ્રીય યાદીમાં જાત સમુદાયનો સમાવેશ કરવો એવો ઠરાવ કર્યો. ત્યારબાદ, વિવાદિત અધિસૂચના ૦૪.૦૩.૨૦૧૪ના રોજ જારી કરવામાં આવી.

૧૨. આ તબક્કે, નીચે દર્શાવ્યા મુજબ, સંબંધિત રાજ્યોમાં જાટ સમુદાયને અન્ય પછાત વર્ગોની યાદીમાં કઈ તારીખે સમાવેશ કરવામાં આવ્યો હતો તે નોંધવું પ્રાસંગિક હોઈ શકે છે:

"(૧) ૦૩.૧૧.૧૯૯૯ રાજસ્થાન રાજ્ય

(૨) ૧૦.૦૩.૨૦૦૦ ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય

(૩) ૩૧.૦૫.૨૦૦૦ દિલ્હીનું એન.સી.ટી.

(૪) ૦૬.૧૧.૨૦૦૦ બિહાર રાજ્ય

(૫) ૨૪.૦૧.૨૦૦૨ મધ્ય પ્રદેશ રાજ્ય

(૬) ૧૬.૧૧.૨૦૦૨ હિમાચલ પ્રદેશ રાજ્ય

(૭) ૨૨.૦૩.૨૦૧૦ ઉત્તરાખંડ રાજ્ય

(૮) ૨૪.૦૧.૨૦૧૩ હરિયાણા રાજ્ય–વિશેષ ઓ.બી.સી. તરીકે

(૯) ગુજરાત સમાવિષ્ટ નથી"

સંબંધિત બંધારણીય અને વૈધાનિક જોગવાઈઓ

૧૩. જેની પ્રકાશમાં ઉભા થતા મુદ્દાઓનું નિર્ધારણ કરવાનું રહેશે તેવી સંબંધિત સંવિધાનિક અને કાયદાકીય જોગવાઈઓનું આરંભે જ ધ્યાન લેવું યોગ્ય રહેશે:સંવિધાનની કલમ ૧૫ ધર્મ, જાતિ, વર્ણ, લિંગ અથવા જન્મસ્થળના આધારે ભેદભાવ કરવાનું પ્રતિબંધિત કરે છે. કલમ ૧૫ ની ઉપકલમ (૪) માં જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે "આ કલમમાં અથવા કલમ ૨૯ ની ઉપકલમ (૨) માં રહેલું કશુંપણ રાજ્યને નાગરિકોના કોઈપણ સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગોના ઉન્નતિ માટે અથવા અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ માટે કોઈ વિશેષ જોગવાઈ કરવાની મનાઈ કરશે નહીં". કલમ ૧૬, જે જાહેર રોજગારી સંબંધિત બાબતોમાં અવસરની સમાનતા માટે જોગવાઈ કરે છે, તેની ઉપકલમ (૪) માં જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે "આ કલમમાં રહેલું કશુંપણ રાજ્યને નાગરિકોના કોઈપણ પછાત વર્ગના હિતમાં, જે રાજ્યના મત મુજબ રાજ્ય હેઠળની સેવાઓમાં પૂરતા પ્રમાણમાં પ્રતિનિધિત્વ

ધરાવતો નથી, નિમણૂકો અથવા પદોના અનામત માટે કોઈપણ જોગવાઈ કરવાની મનાઈ કરશે નહીં".

૧૪. બંધારણના ભાગ ૪ માં આવેલી કલમ ૩૮ અને ૪૬ની જોગવાઈઓનો પણ ઉલ્લેખ કરી શકાય. બંધારણની કલમ ૩૮ રાજ્ય પર એવી ફરજ આરે છે કે તે, અન્ય બાબતો ઉપરાંત, વ્યક્તિઓ વચ્ચે જ નહીં પરંતુ ભિન્ન વિસ્તારોમાં વસતા અથવા ભિન્ન વ્યવસાયોમાં રોકાયેલા લોકોના જૂથો વચ્ચેની સ્થિતિ, સવલતો અને તકોમાં રહેલી અસમાનતાઓ દૂર કરીને, શક્ય તેટલી અસરકારક રીતે એક સામાજિક વ્યવસ્થા સ્થાપિત અને સુરક્ષિત કરીને, જનકલ્યાણનો વિકાસ કરવા પ્રયત્ન કરે. કલમ ૪૬ રાજ્ય પર વસ્તીના નબળા વર્ગોના, વિશેષ કરીને અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓના, શૈક્ષણિક અને આર્થિક હિતોને પ્રોત્સાહન આપવાની તથા આવા નાગરિકોને સામાજિક અન્યાય અને શોષણથી સુરક્ષિત રાખવાની ફરજ મૂકે છે. બંધારણની કલમ ૩૪૦, અન્ય બાબતો ઉપરાંત, સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગોની પરિસ્થિતિઓ તથા આવા વર્ગો જે મુશ્કેલીઓ હેઠળ જીવન વિતાવે છે તેની તપાસ કરવા માટે એક આયોગની રચનાનું પરિકલ્પન કરે છે; તેમજ આવી મુશ્કેલીઓ દૂર કરવા અને તેમની પરિસ્થિતિમાં સુધારો કરવા માટે કયા પગલાં લેવાં જોઈએ તે અંગે ભલામણો કરવા માટે પણ જોગવાઈ કરે છે.

૧૫. પાછળ પડેલા વર્ગો માટેના રાષ્ટ્રીય આયોગ અધિનિયમ, ૧૯૯૩, આ અદાલતના ***ઈન્દ્રા સાહની અને અન્ય વિ. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા***

અને અન્ય [1] ના નિર્ણયને અનુસરીને ઘડવામાં આવ્યો હતો, જેમાં અન્ય પાછળ પડેલા વર્ગોની યાદીમાં જૂથો, વર્ગો અને વિભાગોને સમાવેશ ન કરવાના અથવા ખોટો સમાવેશ કરવાના સંબંધમાં સમયાંતરે ફરિયાદો કરી શકાય તેવા કાયમી/વિશિષ્ટ મંડળની સ્થાપનાની આવશ્યકતા દર્શાવવામાં આવી હતી. આ સંદર્ભે, ***ઈન્દ્રા સાહની પ્રકેસ*** (ઉપરોક્ત) માં ન્યાયમૂર્તિ જીવણ રેડ્ડીના અભિપ્રાયનો નીચેનો ભાગ ધ્યાનાર્થે નોંધપાત્ર છે :–

> અમે સુવિચારિત દષ્ટિએ એવો અભિપ્રાય ધરાવીએ છીએ કે કમિશન અથવા ટ્રિબ્યુનલના સ્વરૂપનું એક કાયમી મંડળ હોવું જોઈએ, જેના સમક્ષ અન્ય પછાત વર્ગોની યાદીઓમાં જૂથો, વર્ગો અને વિભાગોના ગેરસમાવેશ અથવા અસામેલગીરી અંગેની ફરિયાદો કરવામાં આવી શકે. આવા મંડળને ઉપરોક્ત સ્વરૂપની ફરિયાદોની તપાસ કરવાની અને યોગ્ય આદેશો પસાર કરવાની સત્તા અપાયેલ હોવી જોઈએ. તેનો પરામર્શ અથવા અભિપ્રાય સામાન્ય રીતે સરકાર માટે બંધનકારક હોવો જોઈએ. તેમ છતાં, જ્યાં સરકાર તેની ભલામણ સાથે સહમત ન હોય, ત્યાં તે અંગેના પોતાના કારણો નોંધવા પડશે. અન્ય પછાત વર્ગોમાં કોઈ નવો વર્ગ અથવા જૂથ સામેલ કરવાનો પ્રસ્તાવ હોય, તો એવો વિષય

---

[1] ૧૯૯૨ સપ્લિ. (૩) એસ.સી.સી. ૨૧૭

પણ પ્રથમ તકે ઉપરોક્ત મંડળને સંદર્ભિત કરવો જોઈએ અને તેની ભલામણના આધારે કાર્યવાહી કરવી જોઈએ. તે મંડળમાં આ ક્ષેત્રના નિષ્ણાતો, સરકારી તથા ગેરસરકારી બન્ને, સામેલ હોવા જોઈએ અને યોગ્ય તથા અસરકારક તપાસ કરવા માટે જરૂરી સત્તાઓ તેમાં નિહિત કરાયેલ હોવી જોઈએ. તે તેટલું જ ઇચ્છનીય છે કે દરેક રાજ્ય પણ આવું મંડળ રચે; આવું પગલું વાસ્તવિક ફરિયાદોના નિવારણમાં ઘણું દૂરગામી સાબિત થશે. આવું મંડળ પોતે જ અનુચ્છેદ ૧૬ ની ઉપકલમ (૪) હેઠળ અથવા અનુચ્છેદ ૩૪૦ સાથે વાચિત અનુચ્છેદ ૧૬(૪) હેઠળ રચી શકાય છે, કારણ કે જેમના પક્ષમાં અનામતની જોગવાઈ કરવાનીછે તેવા નાગરિકોના પછાત વર્ગોની ઓળખ અને નિર્દિષ્ટ કરવાની સત્તાનો તે અનુસંગ છે. અમે દિશા નિર્દેશ આપીએ છીએ કે આજથી ચાર મહિનાની અંદર કેન્દ્ર સ્તરે તેમજ રાજ્યોના સ્તરે આવું મંડળ રચવામાં આવે. તેઓ તાત્કાલિક કાર્યરત થવા જોઈએ અને પ્રાપ્ત થતી, જો કોઈ હોય, ઉપરોક્ત સ્વરૂપની ફરિયાદો તથા વિષયોનો તરત જ સ્વીકાર અને પરીક્ષણ કરી શકે તેવી સ્થિતિમાં હોવા જોઈએ. આવા મંડળે અનુસરવાની પ્રક્રિયા નિર્ધારિત કરવાની છૂટ ભારત સરકાર અને સંબંધિત રાજ્ય સરકારોને હોવી જોઈએ. આમ રચાયેલા મંડળ અથવા મંડળો સાથે અન્ય પછાત વર્ગોની

ચાદીઓના આવર્તક પુનરીક્ષણના વિષયમાં પણ પરામર્શ કરી શકાય...

(પેરા ૮૪૭)

૧૬. પછાત વર્ગો માટેની રાષ્ટ્રીય આયોગ અધિનિયમ, ૧૯૯૩ (સંક્ષેપમાં "અધિનિયમ") માં પછાત વર્ગો માટેના રાષ્ટ્રીય આયોગ (એન.સી.બી.સી.) ની રચના, તેની સત્તાઓ અને કાર્યો તેમજ અન્ય અનુસંગિક બાબતો અંગેની જોગવાઈઓ સમાવિષ્ટ છે. અધિનિયમની મુખ્ય વિશેષતાઓ, જેઓનો ખાસ ઉલ્લેખ કરવો આવશ્યક છે, તે નીચે મુજબ દર્શાવી શકાય.

કલમ ૨(એ) અને ૨(સી) નીચે મુજબ જોગવાઈ કરે છે:

"૨(એ) – "પછાત વર્ગો" નો અર્થ અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ સિવાયના નાગરિકોના એવા પછાત વર્ગો થાય છે, જેમનો ઉલ્લેખ કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા યાદીઓમાં નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવ્યો હોય;૨(સી) – "યાદીઓ" નો અર્થ ભારત સરકાર દ્વારા સમયાંતરે એવી નાગરિકોની પછાત વર્ગોના હિતમાં નિમણૂકો અથવા પદોમાં અનામતની જોગવાઈ કરવા માટે તૈયાર કરવામાં આવતી યાદીઓ, જે ભારત સરકારના મતે ભારત સરકાર હેઠળની સેવાઓમાં તથા ભારતના પ્રદેશની અંદરની કોઈ સ્થાનિક અથવા

અન્ય સત્તા હેઠળ, અથવા ભારત સરકારના નિયંત્રણ હેઠળ, પૂરતા પ્રમાણમાં પ્રતિનિધિત્વ પામેલ નથી".

કલમ 3 એનસિબીસીની રચના વિષે વ્યવસ્થા કરે છે. તે મુજબ એનસિબીસીમાં કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા નામાંકિત નીચે દર્શાવેલ વ્યક્તિઓનો સમાવેશ થશે.

(એ) એક અધ્યક્ષ, જે સર્વોચ્ચ અદાલતના અથવા વડી અદાલતના ન્યાયાધીશ છે અથવા રહ્યા છે;

(બી) એક સામાજિક વૈજ્ઞાનિક;

(સી) બે વ્યક્તિઓ, જેઓ પછાત વર્ગો સંબંધિત બાબતોમાં વિશેષ જ્ઞાન ધરાવે છે; અને

(ડી)એક સભ્ય-સચિવ, જે ભારત સરકારના સચિવના દરજ્જાના કેન્દ્ર સરકારના અધિકારી છે અથવા રહ્યા છે.

અધિનિયમની કલમ ૯ અને ૧૧ નીચે મુજબ છે:

"૯. આયોગના કાર્યો

(૧) આયોગ યાદીઓમાં નાગરિકોના કોઈપણ વર્ગને પછાત વર્ગ તરીકે સમાવેશ કરવા બાબતે કરવામાં આવેલી વિનંતીઓની તપાસ કરશે અને એવી યાદીઓમાં કોઈપણ પછાત વર્ગના અતિ–સમાવેશ અથવા અલ્પ–સમાવેશ અંગેની ફરિયાદો સાંભળશે અને તે યોગ્ય માને તેવી સલાહ કેન્દ્રીય સરકારને આપશે.

(૨) આયોગની સલાહ સામાન્ય રીતે કેન્દ્રીય સરકાર પર બંધનકારક રહેશે.

૧૧. કેન્દ્રીય સરકાર દ્વારા યાદીઓનું સમયાંતરે પુનરીક્ષણ

(૧) કેન્દ્રીય સરકાર કોઈ પણ સમયે, અને આ અધિનિયમ અમલમાં આવેલ તારીખથી દસ વર્ષ પૂર્ણ થાય ત્યારે તથા તે પછીના દરેક અનુસારી દસ વર્ષના અવધિના અંતે, તેવી યાદીઓનું પુનરીક્ષણ હાથ ધરી શકશે અને હાથ ધરશે, જેથી તે યાદીઓમાંથી એવી વર્ગોને બાકાત રાખી શકાય કે જેઓ પછાત વર્ગો તરીકે રહ્યા નથી અથવા તેવી યાદીઓમાં નવા પછાત વર્ગોને સમાવેશ કરી શકાય.

(૨) કેન્દ્ર સરકાર, ઉપકલમ (૧) માં ઉલ્લેખિત કોઈપણ પુનરીક્ષણ હાથ ધરતી વખતે, આયોગ સાથે પરામર્શ કરશે."

૧૭. અધિનિયમની કલમ ૮ કમિશનને પોતાની પ્રક્રિયા નિર્ધારિત કરવાની સત્તા પ્રદાન કરે છે, જ્યારે અધિનિયમની કલમ ૯(૧) હેઠળ તેના કાર્યો બજાવતી વખતે કમિશનની સત્તાઓનું વર્ણન કલમ ૧૦ માં કરવામાં આવ્યું છે. અધિનિયમમાં એવી કોઈ વિશિષ્ટ જોગવાઈ નથી જે કેન્દ્ર સરકારને કમિશનની સલાહ/ભલામણને અમાન્ય કરવાની સત્તા આપે.

<u>અરજદારોની તરફેથી દલીલો</u>

૧૮. પ્રારંભમાં, અરજદારો તરફથી વિદ્વાન વકીલે નિર્ધારણ કરવાની પ્રક્રિયાને કાનૂની દ્વેષભાવથી પ્રેરિત ગણાવીને, તેના પરિણામે સંઘ સરકાર દ્વારા લેવામાં આવેલ નિર્ણય દૂષિત થયો હોવાનું આક્ષેપ કર્યો છે. વર્ષ ૨૦૧૧માં હાલ પ્રવર્તમાન નિયમોની રચના દ્વારા પુનર્વિચારની સત્તા પ્રદાન કરવામા આવી ત્યારથી શરૂ કરીને; બાબત પર દેખરેખ રાખવા માટે મંત્રીઓના સમૂહની રચના; ઉપલબ્ધ પ્રથમ વિકલ્પનો ઉપયોગ; અને સરકાર દ્વારા કમિશનને તેનો અભિપ્રાય આપવા માટે વારંવાર કરવામાં આવેલી વિનંતિઓ — આ બધું દર્શાવે છે કે કેન્દ્ર સરકાર આ બાબતમાં પૂર્વનિર્ધારિત ઢબે આગળ વધી રહી હતી, એવો આગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે. રવિવારે (૨.૩.૨૦૧૪) કેબિનેટની બેઠક; અને સામાન્ય ચૂંટણીની જાહેરાત બીજા જ દિવસે એટલે કે ૫.૩.૨૦૧૪ના રોજ થયેલી હોય ત્યારે ૪.૩.૨૦૧૪ના રોજ અધિસૂચના પ્રકાશિત કરવામાં આવી — આ બાબતોનો ઉલ્લેખ કરીને

દલીલ કરવામાં આવી છે કે વિવાદિત અધિસૂચના સંપૂર્ણપણે અસંગત પરિબળો પર આધારિત છે અને તે રાજકીય હેતુઓથી પ્રેરિત છે, અર્થાત ચૂંટણીલક્ષી લાભ મેળવવા માટે.

૧૯. એવો દાવો કરવામાં આવે છે કે દિનાંક ૦૪.૦૩.૨૦૧૪ ની પડકારાયેલ અધિસૂચના અધિનિયમની કલમ ૯(૨) ની જોગવાઈઓના અવમાને જારી કરવામાં આવી છે, જેમાં એવી જોગવાઈ છે કે "આયોગની સલાહ સામાન્ય રીતે કેન્દ્રીય સરકાર પર બંધનકારક રહેશે." અધિનિયમની કલમ ૧૧ હેઠળ કલ્પિત પરિસ્થિતિમાં પણ એન.સી.બી.સી.ના અભિપ્રાયો સમાન રીતે આવશ્યક અને બંધનકારક રહેશે અને કેન્દ્રીય સરકાર દ્વારા સ્વીકાર માટે માન્ય ગણવા યોગ્ય રહેશે, સિવાય કે તેવી સ્વીકૃતિ ન આપવા માટે પ્રબળ, આવશ્યક અને અતિશય વજનદાર કારણો હાજર હોય. અરજદારોની તરફથી એવો દાવો કરવામાં આવે છે કે ઉપરોક્તમાંથી એકપણ પરિસ્થિતિ વર્તમાન કેસમાં અસ્તિત્વમાં નથી.

૨૦. એવું રજૂ કરવામાં આવે છે કે એન.સી.બી.સી.ના અગાઉના અહેવાલો, તા. ૨૮.૧૧.૧૯૯૭ અને ૨૫.૧૧.૨૦૧૦, વિસ્તૃત તર્ક અને તમામ સંબંધિત સામગ્રીના સર્વાંગી વિચાર પર આધારિત હતા. એન.સી.બી.સી.ના તા. ૨૬.૨.૨૦૧૪ના અહેવાલની રજૂઆત તરફ દોરી ગયેલી પરિસ્થિતિઓ માત્ર એટલું જ દર્શાવતી નથી કે તે જ અહેવાલને નામંજૂર કરવાનો સંઘ સરકારનો નિર્ણય સંપૂર્ણપણે પૂર્વનિયોજિત હતો, પરંતુ અન્યથા પણ એન.સી.બી.સી.

દ્વારા અપાયેલી સલાહને અવગણી દેવાનો કેન્દ્રીય સરકારનો નિર્ણય, નોંધાયેલા કોઈ કારણો અથવા ફાઇલમાં કરાયેલી નોંધોથી સમર્થિત નથી. તેમજ, ઉપલબ્ધ સામગ્રીના આધારે સંઘ સરકાર દ્વારા એવો નિર્ણય વાજબી અથવા સંભવિત નિષ્કર્ષ તરીકે લેવામાં આવી શક્યો હોત એવું પણ કહી શકાય તેમ નથી.

૨૧. બેરિયમ કેમિકલ્સ લિ. વિ. કંપની લો બોર્ડ[2], રોહિતાસ ઈન્ડસ્ટ્રીઝ લિ. વિ. એસ.ડી. અગ્રવાલ તથા અન્ય[3] , શ્રી સીતારામ સુગર કો. લિ. તથા અન્ય વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા તથા અન્ય[4] અને ગાઝી સદુદ્દીન વિ. સ્ટેટ ઓફ મહારાષ્ટ્ર તથા અન્ય[5] ના નિર્ણયોનો આધાર લઈને એવો તર્ક રજૂ કરવામાં આવ્યો છે કે કેન્દ્રીય સરકારનું સંતોષ કાનૂની દુર્બળતા તેમજ પ્રથમદર્શને અયોગ્યતા — બંને આધાર પર — પડકાર માટે ખુલ્લું છે અને ન્યાયિક તપાસની પરિધિમાં આવે છે. અરજદારોના વિદ્વાન વકીલે ૨૬.૦૨.૨૦૧૪ના એનસિબીસીની સલાહ/અહેવાલ અમને ખૂબ જ વિગતવાર રજૂ કરીને એવો દાવો કર્યો છે કે ઉક્ત સંસ્થાના વિસ્તૃત અહેવાલમાં વિવિધ રાજ્ય આયોગોના અહેવાલોમાં નોંધાયેલા તથ્યોનું સવિસ્તર વિશ્લેષણ સમાયેલ છે. આ અભ્યાસ સ્પષ્ટ દર્શાવે છે કે સંબંધિત તમામ રાજ્યોમાં જાટો એક આગ્રેસર

---

2 ૧૯૬૬ સપ્લિ. એસસીઆર ૩૧૧

3 (૧૯૬૯) ૧ એસસીસી ૩૨૫

4 (૧૯૯૦) ૩ એસસીસી ૨૨૩

5(૨૦૦૩) ૭ એસસીસી ૩૩૦

સમુદાય છે. યુનિયન સરકારનો વિપરીત અભિપ્રાય કોઈપણ પૂરતા, વાજબી અને સંબંધિંત આધાર અથવા પાયાથી સ   પૂર્ણપણે અસંમર્થિત છે. યુનિયન સરકારનો નિર્ણય બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૬(૪) ના અર્થમાં જાટ સમુદાયને પછાત તરીકે માન્યતા આપી શકાય તે માટે જરૂરી કોઈ સંબંધિત પરિમાણાત્મક આંકડા અથવા સામગ્રી પર પણ આધારિત નથી. અરજદારોના વિદ્વાન વકીલે વિચારાધીન દરેક રાજ્ય સંદર્ભે સંબંધિત સામગ્રી નોંધમાં સવિસ્તર મૂકી છે અને એવો તર્ક કર્યો છે કે આવી સામગ્રી સંબંર્ધિત રાજ્યોની અન્ય પછાત વગો ની કેન્દ્રીય યાદીમાં જાટોને સામેલ કરવાનો નિર્ણય વાજબી રીતે ટકાવી શકતી નથી.

૨૨. જવાબમાં, વિદ્વાન એટર્ની જનરલે દલીલ કરી છે કે કેન્દ્રીય યાદીઓમાં પાત્ર વર્ગોને સમાવેશ કરીને અનામત માટે જોગવાઈ કરવાની સત્તા બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૬(૪) માંથી પ્રવાહિત થાય છે. વિદ્વાન એટર્ની જનરલના જણાવ્યા મુજબ, એન.સી.બી.સી.ની સલાહ બહુ મહત્વપૂર્ણ ગણાવી શકાય તેવી નથી, કારણ કે એન.સી.બી.સી. અધિનિયમની જોગવાઈઓથી પર પણ સંઘ સરકાર અન્ય પછાત વર્ગોની કેન્દ્રીય યાદીઓમાંથી નામો ઉમેરવા કે કાઢી નાખવાની પોતાની સત્તાથી વંચિત થવાની નથી. વિદ્વાન એટર્નીએ વૈકલ્પિક રીતે એવો પણ તર્ક કર્યો છે કે અન્ય પછાત વર્ગોની યાદીમાં જાટોને સમાવવાનો હાલનો અભ્યાસ એન.સી.બી.સી. અધિનિયમની કલમ ૯ હેઠળ હાથ ધરાયેલા કોઈ અભ્યાસના અનુસંધાનમાં નથી, જેથી એન.સી.બી.સી. દ્વારા

આપવામાં આવેલી સલાહથી સંઘ બંધાયેલ ગણાય. એ પણ દલીલ કરવામાં આવી છે કે રાજ્યની ઓ.બી.સી. યાદીઓમાં વર્ગો અથવા જૂથોના સમાવેશથી આવા વર્ગોને કેન્દ્રીય યાદીઓમાં પણ સામેલ કરવા માટે એક મજબૂત અને પ્રબળ પરિબળ ઊભું થશે, કારણ કે રાજ્ય સરકારને કોઈ વિશિષ્ટ વર્ગને અન્ય પછાત વર્ગ તરીકે સામેલ કરવા માટે જે વિચારણાઓ પ્રેરક બની હતી, તે હંમેશા ઉક્ત વર્ગને અન્ય પછાત વર્ગોની કેન્દ્રીય યાદીમાં સામેલ કરવાના પ્રશ્નમાં ધ્યાનમાં લેવા યોગ્ય રહેશે. વિદ્વાન એટર્નીના જણાવ્યા મુજબ, સંઘ અને રાજ્યો દ્વારા કાર્યવાહીમા સગતતા અને એકરૂપતા જળવાઈ રહે તે માટે એવો માર્ગ આવશ્યક છે.

૨૩. ૨૬.૨.૨૦૧૪ના રોજ એન.સી.બી.સી.ના અહેવાલ/અભિપ્રાયની રજૂઆત પહેલાંના તથ્યો દર્શાવતા, વિદ્વાન એટર્ની જનરલે અદાલતનું ધ્યાન આ હકીકત તરફ દોર્યું છે કે એવો અભિપ્રાય આપવાની પ્રક્રિયા વાસ્તવમાં વર્ષ ૨૦૧૧માં જ શરૂ થઈ હતી અને જે વિલંબ થયો છે તે એન.સી.બી.સી.ને આભારી છે. એન.સી.બી.સી. સમયાંતરે ડગમગતું રહ્યું છે, જે તેના નિર્ણયોથી સ્પષ્ટ થાય છે; પ્રથમ, રજિસ્ટ્રાર જનરલ ઑફ ઇન્ડિયા દ્વારા કરાયેલા જાતિ જનગણના સર્વેક્ષણના અંતિમીકરણ સુધી આ બાબતના વિચારને મુલતવી રાખવાનો નિર્ણય, અને ત્યારબાદ છ રાજ્યોમાં સંપૂર્ણ સર્વેક્ષણ માટે આઇ.સી.એસ.એસ.આર.નો સંપર્ક કરવાનો નિર્ણય, અને અનુસંધાને ૨% નમૂના સર્વેક્ષણ અપનાવવાનો તેનો નિર્ણય. દર્શાવવામાં આવ્યું છે કે નમૂના

સર્વેક્ષણ તરફ જવાનો નિર્ણય કર્યા પછી પણ એક વર્ષથી વધુ સમય સુધી કશું બન્યું નહોતું. ફક્ત ડિસેમ્બર ૨૦૧૩માં, કેન્દ્રીય સરકારે આ બાબતે એન.સી.બી.સી.ને 'સ્મરણ કરાવ્યા' પછી, એન.સી.બી.સી.એ ઉપલબ્ધ સાહિત્ય, પુસ્તકો/દસ્તાવેજોના આધારે અભ્યાસ કરવા માટે આઇ.સી.એસ.એસ.આર.ને સોંપવાનો નિર્ણય કર્યો હતો. પ્રક્રિયામાં કોઈ અનુચિત ઉતાવળ નહોતી, એવો વિદ્વાન એટર્ની જનરલનો દાવો છે, અને તેઓ એ પણ દર્શાવે છે કે સામાન્ય ચૂંટણીના પ્રારંભની પૂર્વસંધ્યાએ સૂચના બહાર પાડવામાં આવી હોવાનો સમય, પોતે જ, લેવાયેલ નિર્ણય કાયદામાં અથવા કાનૂની દુર્ભાવનાથી દૂષિત ઠરે એવો નિષ્કર્ષ કાઢવા માટે પૂરતો નહીં ગણાય.

૨૪. વિદ્વાન એટર્ની જનરલે અમને રેકોર્ડ પર ઉપલબ્ધ વિસ્તૃત સામગ્રી, અર્થાત એનવીબીસીનો તા. ૨૬.૨.૨૦૧૪નો અહેવાલ; વિવિધ રાજ્ય આયોગોના અહેવાલો; તેમજ આઈસીએસએસઆરનો અહેવાલ, જેમાં આઈસીએસએસઆરે આધારિત આઈઆઈપીએનો અહેવાલ પણ સમાવેશ થાય છે, તે રજૂ કર્યા છે. જણાવવામાં આવે છે કે, ઉક્ત સામગ્રીના આધારે, એવો નિષ્કર્ષ કાઢવાની પર્યાપ્ત અને પ્રબળ સાબિતી ઉપલબ્ધ છે કે જાટ સમુદાયને સંબંધિત રાજ્યોમાં અન્ય પછાત વર્ગોની કેન્દ્રીય યાદીઓમાં સમાવવો જોઈએ. આવી વિચારણા કર્યા પછી જ તા. ૦૪.૦૩.૨૦૧૪ની આક્ષેપિત અધિસૂચના બહાર પાડવામાં આવી હતી. એનવીબીસીએ સાહિત્ય સર્વેક્ષણ હાથ ધરવાની જવાબદારી નિષ્ણાત સંસ્થા, અર્થાત આઈસીએસએસઆરને, એ આધારે સોંપી

કે એનવીબીસી પોતે આ કાર્ય કરવા સજ્જ નથી અને ત્યારબાદ ઉક્ત નિષ્ણાત સંસ્થિના અભિપ્રાયો પર અપીલ સત્તા તરીકે બેસી નિર્ણય કર્યાનું વર્તન વિદ્વાન એટર્ની જનરલે તીવ્ર આલોચનાનો વિષય બનાવ્યું છે. તા. ૨૬.૦૨.૨૦૧૪ના પોતાના અહેવાલમાં એનવીબીસીએ નોંધેલા નિશ્ચિત નિષ્કર્ષોનો ઉલ્લેખ કરીને એવી દલીલ કરવામાં આવી છે કે પહોંચાડાયેલા નિષ્કર્ષો સંપૂર્ણપણે અસમર્થનીય અને અસ્વીકાર્ય છે, કારણ કે તે જાટોના સામાજિક, આર્થિક તેમજ શૈક્ષણિક દરજ્જા અંગે આઈસીએસએસઆર દ્વારા અથવા રાજ્ય આયોગોના અહેવાલોમાં નોંધાયેલા નિશ્ચિત તારણોના વિરુદ્ધ છે.

૨૫. ઉપરોક્ત રજૂઆત, જે માનનીય એટર્ની જનરલે આગળ ધપાવી છે, તેની પ્રતિધ્વનિ રિટ અરજીઓમાં અન્ય સામાવાળાઓ, એટલે કે અખિલ ભારતવર્ષીય જાટ મહાસભા, જાટ આરક્ષણ સંઘર્ષ સમિતિ અને જાટ સભા જિલા, મેરઠ તરફથી હાજર માનનીય વકીલોએ પણ કરી છે. કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા લેવાયેલા નિર્ણયની તપાસ કરવા આ અદાલતને ઉપલબ્ધ ન્યાયિક સમીક્ષાનો મર્યાદિત વ્યાપ ખાસ કરીને અખિલ ભારતવર્ષીય જાટ મહાસભા માટે હાજર રહેલા માનનીય વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી મોહન પરાસરણ દ્વારા ભારપૂર્વક રજૂ કરવામાં આવ્યો છે. જ્યાં સુધી જાટ સભા જિલા, મેરઠનો પ્રશ્ન છે, ત્યાં સુધી માનનીય વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી જયંત ભૂષણે વધુમાં દલીલ કરી છે કે ***ઈન્દ્રા સહાની કેસ*** (ઉપરોક્ત) માં નિર્ધારિત સામાજિક, શૈક્ષણિક અને આર્થિક પછાતપણું

નક્કી કરવાની કસોટી જાટ સમાજ માટે સંપૂર્ણપણે સંતોષાય છે, જેથી તેના સભ્યોને ઓબીસીની કેન્દ્રીય યાદીઓમાં સમાવેશ માટે પાત્ર ગણાવી શકાય.

૨૬. સંઘ સરકાર દ્વારા નિર્ણયપ્રક્રિયામાં એન.સી.બી.સી. દ્વારા આપવામાં આવેલી સલાહ/ભલામણને કેટલું મહત્વ આપવું જોઈએ તે વર્તમાન કેસમાં આ અદાલતે કરવાનું એક નિર્ણાયક નિર્ધારણ છે. ઇન્દ્રા સાહની માંની નોંધો (ઉપર ઉતારેલ) અને એન.સી.બી.સી. અધિનિયમની કલમ ૯ માં સમાવિષ્ટ સ્પષ્ટ જોગવાઈઓ સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવે છે કે એન.સી.બી.સી. દ્વારા આપવામાં આવેલી સલાહ સામાન્ય રીતે સરકાર માટે બંધનકારક હોય છે; તેનો અર્થ એ છે કે મજબૂત અને બાધ્યકારક કારણો સિવાય તેને નામંજૂર/અવગણિત કરી શકાતી નથી, અને આવા કારણો લેખિત સ્વરૂપે ઉપલબ્ધ હોવાની અપેક્ષા રહે છે. એન.સી.બી.સી.ની રચના ઇન્દ્રા સાહની માં વ્યક્ત કરાયેલા અભિપ્રાય પરથી અનુસરાયેલી હોવાથી (ઉપર ઉતારેલ), એ બાબતમાં કોઈ શંકા રહી શકતી નથી કે કેન્દ્રીય સરકાર દ્વારા હાથ ધરાયેલી કાર્યવાહી અધિનિયમની કલમ ૧૧ હેઠળની હોવા છતાં, કલમ ૧૧ દ્વારા ફરજિયાત બનાવવામાં આવેલી પરામર્શ પ્રક્રિયામાં એન.સી.બી.સી. દ્વારા વ્યક્ત કરાયેલા અભિપ્રાયો સામાન્ય ક્રમમાં બંધનકારક અસર ધરાવશે.

૨૭. તેથી, આ તાત્કાલિક કેસમાં આયોગને કરવામાં આવેલા સંદર્ભના સંબંધમાં નવ રાજ્યો માટે અન્ય પછાત વર્ગોની કેન્દ્રીય યાદીમાં જાટ સમુદાયને સમાવેશ ન કરવા બાબતે એન.સી.બી.સી.એ પોતાની સલાહ આપતી

વખતે કયા પરિબળો પ્રબળ રહ્યા હતા તેની નોંધ લેવી આવશ્યક બનશે. વિસ્તૃત વર્ણન અનિવાર્ય છે, કારણ કે સંબંધિત તથ્યો અને પરિસ્થિતિઓને તેમના યોગ્ય પરિપ્રેક્ષ્યમાં રજૂ કર્યા પછી જ એન.સી.બી.સી. દ્વારા અપાયેલ સલાહના આંતરિક ગુણદોષનું નિર્ધારણ કરી શકાય.

૨૮. એનસીબીસીએ સંબંધિત સાહિત્યના સર્વેક્ષણનું કાર્ય આઈસીએસએસઆર દ્વારા રચાયેલ નિષ્ણાત સમિતિને સોંપ્યું હતું. ઉક્ત સમિતીએ કાર્ય પૂર્ણ થયા બાદ આ બાબતમાં પોતાની અહેવાલ એનસીબીસીને રજૂ કરી હતી. આઈસીએસએસઆરના નિષ્ણાત મંડળના તારણોના રાજ્યવાર સારાંશનો ઉદ્ધરણ નીચે મુજબ આપી શકાય છે:

<u>આઈ.સી.એસ.એસ.આર. બિહારના નિષ્કર્ષોનો સારાંશ</u>

"આ વિશ્લેષણ બિહાર રાજ્ય પછાત વર્ગ આયોગના અહેવાલ (૧૯૯૯) પર આધારિત છે, જેણે રાજ્યની ઓ.બી.સી. યાદીમાં જાટોને સમાવેશ કરવાની ભલામણ કરી હતી. સ્વતંત્ર સ્ત્રોતોના આધારે બિહારમાં જાટોની અંદાજિત વસ્તી ૧૯૮૮ માં આશરે ૮૦ હજાર છે. જાટો રાજ્યના પસંદગીના જિલ્લાઓમાં વસે છે અને તેમાં હિંદુ તથા મુસ્લિમ બંને જાટોનો સમાવેશ થાય છે. બિહાર રાજ્ય પછાત વર્ગ આયોગે હિંદુ તથા મુસ્લિમ બંને જાટોની સામાજિક, શૈક્ષણિક અને આર્થિક સ્થિતિનો વિચાર કર્યો હતો અને એવો નિષ્કર્ષ આપ્યો હતો કે બિહારમાં જાટ સમુદાય પછાત છે. બિહાર રાજ્ય પછાત વર્ગ આયોગની

ભલામણ સમુદાયના સભ્યો દ્વારા ભરવામાં આવેલી પ્રશ્નાવલીઓ મારફતે મેળવેલી માહિતી (આયોગને પ્રાપ્ત થયેલી પ્રશ્નાવલીઓની સંખ્યા નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવી નથી) તેમજ જાટ સમુદાય તરફથી કરાયેલ રજૂઆતો પર આધારિત છે. અહેવાલ ઘરગથ્થુ સર્વેક્ષણ પર આધારિત ન હોવાથી, "આ સમિતિ તથ્યો અને આંકડાઓ આપી શકે તેવી સ્થિતિમાં નથી." આયોગે એવો નિષ્કર્ષ આપ્યો હતો કે બિહારમાં જાટ સમુદાયને સરકારની જૂથ ૧ અને જૂથ ૨ ની નોકરીઓમાં કોઈપણ પ્રકારનું પ્રતિનિધિત્વ મળતું નથી. બિહારના અન્ય સમુદાયોની તુલનામાં તેઓ શૈક્ષણિક રીતે પછાત છે અને મુખ્યત્વે કૃષિ તથા અનુસંગિક પ્રવૃત્તિઓમાં સંકળાયેલા છે."

<u>દિલ્હી</u>

"દિલ્હીમાં જાટોની અંદાજિત વસ્તી આશરે ૧.૨ મિલિયન છે (સ્વતંત્ર સ્ત્રોત). બે અહેવાલો છે, જેમાંથી એક દિલ્હી ઓબીસી આયોગ દ્વારા તૈયાર કરવામાં આવ્યો છે અને બીજો એક સ્વતંત્ર સંશોધક દ્વારા. દિલ્હી રાજ્ય ઓબીસી આયોગના અહેવાલમાં શૈક્ષણિક સ્થિતિ, રોજગારની રચના વગેરે અંગે કોઈ નિશ્ચિત સૂચકો નથી. તેમ છતાં, આયોગે કુલ સામાજિક સ્થિતિ, કુલ શૈક્ષણિક સ્થિતિ અને કુલ આર્થિક સ્થિતિ અંગે સૂચકો દર્શાવ્યા છે. કુલ શૈક્ષણિક સ્થિતિના દૃષ્ટિકોણે, ૧.૧૭ના સંયુક્ત ગુણાંક સાથે જાટો ગુજ્જર (૧.૩૪) અને

આહીર (૧.૨૨) કરતાં પાછળ છે. કુલ સામાજિક સ્થિતિના દષ્ટિકોણે, જાટોનો સંયુક્ત ગુણાંક ૧૭.૨૪ છે, જે ગુજ્જર (૨૭.૧૪) અને આહીર (૧૯.૮૫) કરતાં નોંધપાત્ર રીતે ઓછો છે. સંયુક્ત આર્થિક ગુણાંકમાં, જાટોનો ગુણાંક ૧૬.૫૫ છે, જે ગુજ્જર (૧૯.૩૮) કરતાં ઓછો પરંતુ આહીર (૧૪.૮૬) કરતાં વધુ છે. આ રીતે, સામાજિક અને શૈક્ષણિક સ્થિતિના સંદર્ભમાં જાટો ગુજ્જર અને આહીર કરતાં પાછળ છે, જ્યારે આર્થિક સ્થિતિના મામલે તેઓ ગુજ્જર કરતાં પાછળ પરંતુ આહીર કરતાં આગળ છે. નોંધનીય છે કે ગુજ્જર અને આહીર બન્નેનો કેન્દ્રીય ઓબીસી યાદીમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે."

ગુજરાત

"ગુજરાતના મામલે, અંદાજિત જાટ વસ્તી ૦.૬૫ મિલિયન છે (સ્વતંત્ર સ્ત્રોત મુજબ), પરંતુ જાટ વસ્તિના ભૌગોલિક અથવા ધર્મવાર વિભાજન અંગે કોઈ દસ્તાવેજી માહિતી ઉપલબ્ધ નથી. વધુમાં, એન.સી.બી.સી. દ્વારા નિર્દિષ્ટ પરિમાણો (સામાજિક, શૈક્ષણિક અને આર્થિક) અંગે માહિતીનો અભાવ છે. જોકે, ગુજરાત સરકારની વેબસાઇટમાં ઉલ્લેખ છે કે જાટ મુસ્લિમોને કેન્દ્રીય ઓબીસી યાદીમાં સમાવાયા છે."

હરિયાણા

જાટોની નોંધપાત્ર વસ્તી ધરાવતા રાજ્યોમાંનું એક હરિયાણા છે. અમારી ટિપ્પણીઓ હરિયાણા રાજ્ય ઓબીસી કમિશનની અહેવાલ પર આધારિત છે, જેણે વર્ષ ૨૦૧૨માં રાજ્યમાં જાટોને ઓબીસી તરીકે અનામત આપવાની ભલામણ કરી હતી. કમિશને પોતાની ભલામણો સાંગવાન (૨૦૧૨) દ્વારા હાથ ધરાયેલા પ્રાયોજિત અભ્યાસ પર આધારિત રાખી હતી. અભ્યાસના નિષ્કર્ષો દર્શાવે છે કે વ્યવસાયિક રચનાના દૃષ્ટિકોણે હરિયાણાના જાટો જમીનધારક સમુદાય છે. લગભગ ૮૭% જાટો કૃષિ સાથે સંકળાયેલા છે. જાટો દ્વારા અનુસરવામાં આવતી અન્ય આર્થિક પ્રવૃત્તિઓમાં પશુપાલન અને વેપારનો સમાવેશ થાય છે. સરકારી નોકરીમાં, રાજ્યની કુલ વર્ગ ૧ અને ૨ સેવાઓમાં જાટોનો હિસ્સો લગભગ ૨૧% છે, જે વર્ષ ૨૦૧૨માં તેમની વસ્તીમાંના હિસ્સા (૨૫%) કરતાં અંદાજે ચાર ટકાના બિંદુઓ ઓછો છે. તેમ છતાં, તેઓ બિશ્નોઈ અને બ્રાહ્મણોની સરખામણીમાં પાછળ છે, જેમનો વર્ગ ૧ અને ૨ની સરકારી નોકરીમાં હિસ્સો તેમની અનુક્રમે વસ્તીમાંના હિસ્સા કરતાં વધુ છે. આહીર/યાદવ અને ગુજર માટેના તુલનાત્મક આંકડા (જાટો સાથે સરખાવી શકાય તેવા અન્ય બે ઓબીસી સમુદાયો) હરિયાણા બેકવર્ડ ક્લાસિસ કમિશન અહેવાલ ૨૦૧૨માં દર્શાવવામાં આવ્યા નથી. શૈક્ષણિક સિદ્ધિઓના સંદર્ભમાં, ૬–૧૪ વર્ષની વયસમૂહના ૧૨%થી વધુ જાટ બાળકો ક્યારેય શાળામાં ગયા નથી, જે અન્ય અનેક પછાત જાતિઓ કરતાં વધુ છે. સ્નાતક સ્તરે, જાટોમાં નોંધણી લગભગ ૬.૫% છે, જે સરેરાશ ૮.3% કરતાં ઓછી છે. સ્નાતકોત્તર

સ્તરે, પ્રતિભાવદાતાઓના સરેરાશ ૨.૨૬%ની સરખામણીમાં જાટોની નોંધણી ૧.૭૧% છે. તેથી ઉપલબ્ધ માહિતી સૂચવે છે કે હરિયાણામાં જાટો જમીનધારક સમુદાય છે. વર્ગ ૧ અને ૨ની સરકારી સેવામાં તેમનો હિસ્સો તેમની વસ્તીમાંના હિસ્સાને નજીકનો છે, પરંતુ શાળા તેમજ ઉચ્ચ શિક્ષણમાં નોંધણી બંનેમાં તેઓ પાછળ છે.

<u>હિમાચલ પ્રદેશ</u>

"હિમાચલ પ્રદેશના કેસમાં, એચ.પી. રાજ્ય ઓબીસી આયોગનો અહેવાલ જ માહિતીનો એકમાત્ર ઉપલબ્ધ સ્ત્રોત છે. અહેવાલ આયોગની પૂર્ણ પીઠ દ્વારા હાથ ધરવામાં આવેલી અંદાજે ૮૬૬ વ્યક્તિઓની સુનાવણી પર આધારિત છે. આયોગે અંદાજ કર્યો હતો કે હિમાચલ પ્રદેશમાં જાટોની વસ્તી ૪૩,૨૫૨ છે. આયોગે એન.સી.બી.સી. માર્ગદર્શિકાઓના આધારે ૨૫-બિંદુની કસોટી વિકસાવી હતી. તેમ છતાં, અહેવાલમાં અન્ય સમુદાયોની સરખામણીએ જાટોની સામાજિક, આર્થિક અને શૈક્ષણિક સ્થિતિ વિષે કોઈ પરિમાણાત્મક માહિતી સમાવિષ્ટ નથી. રાજ્ય આયોગે જાટોને રાજ્યની ઓબીસી યાદીમાં સમાવેશ કરવા માટે ભલામણ કરી છે. જાટ બાળકોના સાક્ષરતા દર અને ઉચ્ચ શિક્ષણમાં પ્રવેશ અંગેની માહિતી રાજ્ય આયોગના અહેવાલમાં ઉપલબ્ધ નથી. તેમ છતાં, અહેવાલમાં નોંધવામાં આવ્યું છે કે પ્રાથમિક સ્તર પછી બાળકોમાં શાળા છોડવાનો દર ઊંચો હોવાથી તેમને ઘરકામમાં લગાડવામાં આવે છે અથવા

કૃષિ મજૂરીમાં કામે મુકવામાં આવે છે. સરકારી સેવામાં હિસ્સેદારી અંગે, રાજ્ય આયોગના અહેવાલમાં નોંધવામાં આવ્યું છે કે સામાન્ય સરેરાશની તુલનામાં રાજ્ય સેવાઓમાં જાટોનું પ્રતિનિધિત્વ ખૂબ જ ઓછું છે. તે જ રીતે, રાજ્ય આયોગના અહેવાલમાં નોંધવામાં આવ્યું છે કે જાહેર ક્ષેત્રમાં જાટોનું પ્રતિનિધિત્વ નગણ્ય છે. આયોગના અહેવાલમાં એ પણ ઉલ્લેખ છે કે આ સમુદાયના મોટા ભાગના સભ્યો (પુરુષ, સ્ત્રીઓ અને બાળકો) રાજપૂતો અને બ્રાહ્મણોની તુલનામાં ઘણાં વધુ પ્રમાણમાં કૃષિ મજૂરી પર નિર્ભર છે. નોંધ લેવા જેવી બાબત એ છે કે આયોગના અહેવાલમાં સાક્ષરતા, વ્યવસાય અને સરકારી સેવામાં પ્રતિનિધિત્વ અંગે એવી કોઈ પરિમાણાત્મક માહિતી સામેલ નથી, જેના આધારે તેણે આ ભલામણો કરી છે. આયોગ સર્વાનુમતે આ નિષ્કર્ષે પહોંચ્યો કે આ સમુદાય સામાજિક, શૈક્ષણિક અને આર્થિક રીતે પછાત છે અને રાજ્યની ઓબીસી યાદીમાં સમાવેશ માટે યોગ્ય છે."

મધ્ય પ્રદેશ

"મધ્ય પ્રદેશના કેસમાં, ૨૦૦૨માં, રાજ્ય સરકારે જાટોને રાજ્યની અન્ય પછાત વર્ગોની યાદીમાં સમાવેશ કર્યા હતા, જોકે રાજ્ય અન્ય પછાત વર્ગ આયોગે જાટોને રાજ્યની યાદીમાં સમાવેશ કરવા માટે કયા પરિમાણો અથવા માપદંડોનો ઉપયોગ કર્યો હતો તેની કોઈ વિગતો ઉપલબ્ધ નથી. તે પહેલાં, ૧૯૯૯માં, એન.સી.બી.સી.એ નિરીક્ષણ કર્યું હતું કે મધ્ય પ્રદેશમાં જાટો

સામાજિક રીતે પછાત નથી અને તેથી તેઓને કેન્દ્રીય અન્ય પછાત વર્ગોની યાદીમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યા ન હતા."

<u>રાજસ્થાન</u>

"રાજસ્થાનના મામલે, ઉપલબ્ધ માહિતી સૂચવે છે કે જાટોને ૧૯૯૯થી કેન્દ્રીય તેમજ રાજ્યની ઓબીસી યાદીમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યા છે. પરંતુ રાજસ્થાન રાજ્ય ઓબીસી આયોગનો અહેવાલ એનસીબીસી દ્વારા અમને ઉપલબ્ધ કરાવવામાં આવ્યો નથી. તેથી, અમે આ તુલનાત્મક ચિત્ર રાજ્ય સરકાર દ્વારા પ્રાયોજિત અને જયપુર સ્થિત ઈન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ ડેવલપમેન્ટ સ્ટડીઝ દ્વારા હાથ ધરાયેલા અભ્યાસના આધારે તૈયાર કર્યું છે. પ્રાયોજિત અભ્યાસનો અહેવાલ ૨૦૧૨માં રાજસ્થાન સરકારના સામાજિક ન્યાય અને સશક્તિકરણ વિભાગને સોંપવામાં આવ્યો હતો. ઉપલબ્ધ માહિતી દર્શાવે છે કે ૯૧%થી વધુ જાટ કુટુંબો જમીનના માલિક છે, જે આહીર, ગુર્જર અને બાકીના ઓબીસી કરતાં વધુ છે. ૨૦૧૨માં ૭–૫૯ વર્ષના વય જૂથમાં આવેલા જાટ વસ્તીના આશરે ૨૯% લોકોને નિરક્ષર હોવાનું નોંધવામાં આવ્યું છે. આ પ્રમાણ ઓબીસી યાદીમાં સમાવિષ્ટ અનેક જાતિ જૂથોની તુલનામાં નોંધપાત્ર રીતે ઓછું છે. જાટોમાં ૭.૫% કુટુંબોમાં ઓછામાં ઓછો એક સભ્ય સ્નાતક છે, જે આહીર અને ચારણ સમુદાયોની તુલનામાં ઓછું છે, પરંતુ બાકીના ઓબીસી કરતાં કંઈક સારું છે. જાટોમાં, ૬.૮%થી વધુ કુટુંબોમાં ઓછામાં ઓછો એક સભ્ય સરકારી

સેવામાં હોવાનું નોંધાયું છે. આ પ્રમાણ આહીર, વિશ્નોઈ અને ચારણ કુટુંબોની તુલનામાં અલ્પ પ્રમાણમાં ઓછું છે, પરંતુ બાકીના પછાત વર્ગોની તુલનામાં વધારે છે. તેથી, રાજસ્થાનમાં જાટો જમીનની માલિકીના સંદર્ભમાં વધુ સશક્ત સ્થિતિમાં છે, પરંતુ સાક્ષરતા દર, સ્નાતક સ્તરે પ્રવેશ અને સરકારી સેવામાં પ્રતિનિધિત્વના સંદર્ભમાં તેઓ કંઈક અંશે પાછળ છે."

<u>ઉત્તર પ્રદેશ અને ઉત્તરાખંડ</u>

"જાટ વસ્તી મુખ્યત્વે પશ્ચિમ ઉત્તર પ્રદેશ અને ઉત્તરાખંડમાં કેન્દ્રિત છે. જાટ સમુદાયને રાજ્યની ઓબીસી યાદીમાં ૨૦૦૦ માં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો હતો. અમારા નિરીક્ષણો સોશિયલ જસ્ટિસ કમિટી રિપોર્ટ (એસજેસીઆર) ૨૦૦૧ પર આધારિત છે, જે ઉત્તર પ્રદેશ સરકારે ૨૦૦૦ માં જાટ સમુદાયને રાજ્યની ઓબીસી યાદીમાં પહેલેથી જ સામેલ કર્યા પછી તૈયાર કર્યો હતો. એસજેસીઆરની વસ્તી વિષયક અંદાજો ગ્રામ પંચાયત પરિવાર રજીસ્ટર પર આધારિત છે. તે મુજબ સૌથી વધુ વસ્તી ૧૯.૬% આહીર સમુદાયની છે, ત્યારબાદ ૭.૫% કુર્મી (વિવિધ ઉપપ્રકારો) અને ૩.૬% જાટ છે. તુલનાત્મક સામાજિક-આર્થિક સૂચકો સિંહ (૨૦૦૩) માં ઉપલબ્ધ છે, જેનો અમે આ અહેવાલમાં ઉપયોગ કરીએ છીએ. સિંહ (૨૦૦૩) દર્શાવે છે કે અંદાજે ૯૨% જાટ કુટુંબો જમીન ધરાવે છે. આહીર અને કુર્મી માટેના આંકડા અનુક્રમે ૯૫% અને ૧૦૦% છે. સિંહ (૨૦૦૩) એ પણ નોંધે છે કે ગ્રામિણ વિસ્તારોમાં

જાટોમાંના ૮૯% શ્રમિકો પ્રાથમિક ક્ષેત્રની પ્રવૃત્તિઓમાં રોકાયેલા છે, જે આહીર/યાદવ સમાન છે પરંતુ ગુર્જર સમુદાય કરતાં ઓછું છે. જાટ સમુદાયમાં સ્નાતક અને તેનાથી ઉપરનું શિક્ષણ પૂર્ણ કરનારાઓનો પ્રમાણ ૧.૭% છે, જ્યારે યાદવ માટે તે 3% છે. તેવી જ રીતે, અનુસ્નાતકનો પ્રમાણ જાટ માટે ૦.૨% અને યાદવ માટે ૦.૭% છે. ૨૦૦૧ માં એસસીઝેઆર દ્વારા ઉચ્ચ શૈક્ષણિક સંસ્થાઓમાંથી ૨૦૭,૦૦૦ વિદ્યાર્થીઓ અંગે સંકલિત માહિતી દર્શાવે છે કે જાટોની હિસ્સેદારી તેમની વસ્તીમાંના હિસ્સા કરતાં ઘણી ઓછી છે, જ્યારે આહીર અને કુર્મીની હિસ્સેદારી તેમની વસ્તી હિસ્સા કરતાં ઘણી વધુ હતી. એસજેસીઆર દ્વારા સંકલિત માહિતી સૂચવે છે કે આહીર/યાદવનો હિસ્સો ૩.૪% છે, જ્યારે વ્યાવસાયિક શિક્ષણમાં કુર્મીઓનો હિસ્સો ૧૧.૨% છે. જાટોનો હિસ્સો માત્ર ૦.3% છે, જે આહીર અને કુર્મીના હિસ્સા કરતાં ઘણો ઓછો છે. સમૂહ એ અને બી સરકારી રોજગારમાં જાટનો હિસ્સો અનુક્રમે ૫.૫% અને ૪.3% છે, જે ઓબીસી વસ્તીમાં તેમના હિસ્સા કરતાં થોડો વધુ છે. સમૂહ એ અને બી સેવાઓમાં યાદવ અને તેમના ઉપપ્રકારો માટેના અનુરૂપ આંકડા ઓબીસીના ૪૬% અને ૪૨% છે, જે ઓબીસી વસ્તીમાં તેમના ૧૯.૪% હિસ્સા કરતાં ઘણી વધુ છે. કુર્મી અને તેમના ઉપપ્રકારોના મામલે પણ સમાન તફાવતો જોવા મળે છે. જ્યાં સુધી ઉત્તરાખંડનો પ્રશ્ન છે, ત્યાં કોઈ અલગ અહેવાલ ઉપલબ્ધ નથી. દેખીતી રીતે, ઉત્તરાખંડે ઓબીસી યાદી ઉત્તર પ્રદેશની જ સ્વીકારી છે. તેથી, જમીનની માલિકી બાબતે જાટોની સ્થિતિ આહીર/યાદવ જેવા ઓબીસી સમુદાયો સાથે સમકક્ષ છે. તેમ છતાં, ઉચ્ચ અને તકનીકી

શિક્ષણમાં પ્રવેશના મામલે તેઓ આહીર/યાદવ કરતાં પાછળ છે. સરકારી સેવામાં પ્રતિનિધિત્વના મામલે તેમનો હિસ્સો તેમની વસ્તિના પ્રમાણમાં છે, પરંતુ આહીર/યાદવ અને કુર્મી કરતાં તુલનાત્મક રીતે ઓછો છે."

આંતર–રાજ્ય તુલના

"એનસીબીસીએ આ સમિતિને જાટોના સામાજિક, આર્થિક અને વ્યવસાયિક દરજ્જામાં અન્ય પછાત વર્ગ સમુદાયોની તુલનામાં આંતર–રાજ્ય ભિન્નતા રજૂ કરવા જણાવ્યું છે. ઉપરના ફકરા ૯ થી ૧૬ માં અહેવાલિત વિવિધ સમુદાયોની સ્થિતિના સારાંશને ધ્યાનમાં લેતાં, સમિતિનું મત છે કે નવ રાજ્યોમાં જાટો અને અન્ય પછાત વર્ગ સમુદાયોની સામાજિક, શૈક્ષણિક અને આર્થિક સ્થિતિ સંબંધિત તુલનાત્મક પરિમાણાત્મક આંકડાના અભાવને કારણે કોઈ અર્થસભર તુલના શક્ય નથી. તેમ છતાં, ઉપલબ્ધ પરિમાણાત્મક અને ગુણાત્મક માહિતીના આધારે, જમીનની માલિકી અને વ્યવસાય, શિક્ષણનું સ્તર તથા સરકારી સેવામાં પ્રતિનિધિત્વના સંબંધમાં જાટોની સ્થિતિ અંગે સમિતિની એવી છાપ છે કે બિહાર, ગુજરાત અને હિમાચલ પ્રદેશ રાજ્યોના જાટો, દિલ્હી, હરિયાણા, રાજસ્થાન તથા ઉત્તર પ્રદેશ અને મધ્ય પ્રદેશના જાટોની સરખામણીએ વધુ પ્રતિકૂળ સ્થિતિમાં છે. તેમ છતાં, આ તારણો તુલનાત્મક મર્યાદિત આંકડા અને માહિતીના આધાર પર સમિતિની માત્ર પ્રાથમિક છાપ છે."

૨૯. આઈ.સી.એસ.એસ.આર. દ્વારા રચાયેલ નિષ્ણાત સમિતિનો અહેવાલ આઠ વિશિષ્ટ અહેવાલોના અભ્યાસ પર આધારિત હતો, જે મંત્રીઓના સમૂહ દ્વારા એન.સી.બી.સી.ના અગાઉના નિર્ણયની સમીક્ષા માંગવામાં આવી તે સમયે એન.સી.બી.સી.ને મોકલવામાં આવ્યા હતા. નીચે જેમની વિગતો દર્શાવવામાં આવી છે તે ઉક્ત આઠ અહેવાલો, ત્યારબાદ, આયોગ દ્વારા આઈ.સી.એસ.એસ.આર.ને મોકલવામાં આવ્યા હતા –

(૧) સામાજિક ન્યાય સમિતિ અહેવાલ, ઉત્તર પ્રદેશ (૨૦૦૧) (૨) ઉત્તર ભારતમાં, ઉત્તર પ્રદેશમાં ખેડૂત સમુદાયોની સામાજિક–આર્થિક સ્થિતિ (૨૦૦૩)(૩) યુપી, ઉત્તર પ્રદેશમાં જાતિ, જમીન અને રાજકીય સત્તા(૪) જસ્ટિસ ગુરનામ સિંહ કમિશન અહેવાલ, હરિયાણા (૧૯૯૦)(૫) ન્યાયમૂર્તિ કે.સી. ગુપ્તા અહેવાલ, હરિયાણા (૨૦૧૩)(૬) જસ્ટિસ ગુમ્મનલાલ લોઢા કમિશન અહેવાલ, દિલ્હીનું રાષ્ટ્રીય રાજધાની ક્ષેત્ર (૧૯૯૯)(૭) ડૉ. લિપી મુખોપાધ્યાય અહેવાલ, દિલ્હી (૨૦૦૫)(૮) રાજ્ય પછાત વર્ગ આયોગના રાજસ્થાન, મધ્ય પ્રદેશ, હિમાચલ પ્રદેશ અને ગુજરાત રાજ્ય સરકારોના અહેવાલો.

૩૦. ઉપરોક્ત આઠ અહેવાલોથી ઉપરાંત, જાતોને કેન્દ્રિય યાદીઓમાં સમાવેશ કરવા પક્ષે આવેલી એકાવન રજૂઆતો અને આવા સમાવેશના વિરોધમાં આવેલી અઠ્ઠાવન રજૂઆતો, જે એન.સી.બી.સી.ને પ્રાપ્ત થઈ હતી, તે પણ આઈ.સી.એસ.એસ.આર.ને મોકલવામાં આવી હતી. આઈ.સી.એસ.એસ.આર.નો અહેવાલ પ્રાપ્ત થતાં, જેનો સારાંશ ઉપર દર્શાવવામાં આવ્યો છે, આયોગે તેનો વ્યાપક અભ્યાસ કરીને તેમજ મંત્રીઓના સમૂહ દ્વારા તેને સંદર્ભિત કરવામાં આવેલા આઠ વિશિષ્ટ અહેવાલોની વધુ વિગતવાર તપાસ કરીને, ઉપરોક્ત સામગ્રીનું રાજ્યવાર વિશ્લેષણ કર્યું. તે પછી તે પ્રત્યેક રાજ્ય અંગે વિશિષ્ટ તારણો પર આવ્યું, જેના તારણોનો સારાંશ નીચે દર્શાવવામાં આવે છે :

<u>એનસીબીસી હરિયાણાની અહેવાલમાં સંબંધિત નિષ્કર્ષો</u>

એનસીબીસીએ એવું નિષ્કર્ષ આપ્યું કે સન ૨૦૧૨ની રાજ્ય પછાત વર્ગ આયોગની અહેવાલ (જસ્ટિસ કે.સી. ગુપ્તા આયોગ અહેવાલ) હરિયાણા સંબંધિત મુખ્ય દસ્તાવેજ હતો. એનસીબીસીએ દર્શાવ્યું કે ઉક્ત અહેવાલમાં કેટલીક અંતર્નિહિત ખામીઓ હતી, જેણે તેના મતે તેને સ્વીકારવા અયોગ્ય બનાવ્યો હતો. ઉપરોક્ત દૃષ્ટિકોણ અપનાવવા માટે એનસીબીસીએ નોંધેલ કેટલાક કારણો આ પ્રમાણે છે :

૧) જસ્ટિસ કે.સી. ગુપ્તા આયોગનો અહેવાલ મુખ્યત્વે સન ૨૦૧૨માં મહર્ષિ દયાનંદ યુનિવર્સિટી (એમડીયુ), રોહતક દ્વારા હાથ ધરાયેલા સર્વેક્ષણ પર આધારિત છે, જે અત્યંત પસંદગીપૂર્વકનો અભ્યાસ હતો.૨) ન્યાયમૂર્તિ ગુપ્તા ઉપરાંત, આયોગમાં ઓછામાં ઓછા અન્ય બે વ્યક્તિઓનો સમાવેશ થતો હતો, જેઓ વિચારાધીન વર્ગો/સમૂહો, અર્થાત બિશ્નોઈ અને રોર, સાથે સંબંધિત હતા અને જેઓને રાજ્યની અન્ય પછાત વર્ગોની યાદીમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યા હતા.૩) એમ.ડી.યુ., રોહતક દ્વારા હાથ ધરાયેલ સર્વે એક પ્રોફેસર કે.એસ. સાંગવાન દ્વારા કરવામાં આવ્યો હતો, જે જાત સમુદાયના હતા; એમ.ડી.યુ.ના કુલપતિ પણ જાત હતા. આયોગ દ્વારા યોજાયેલ જાહેર સુનાવણીમાં, ઉપરોક્ત બે વ્યક્તિઓ સામે પક્ષપાતનો આક્ષેપ કરવામાં આવ્યો હતો.

૪) એમ.ડી.યુ. દ્વારા હાથ ધરાયેલ સર્વે બ્રાહ્મણો, રાજપૂતો વગેરે જેવી ઉચ્ચ જાતિઓ સાથે જાતોની તુલનાત્મક અભ્યાસરૂપ હતો અને અહીરો, યાદવો, કુર્મીઓ અને ગુર્જરો સંબંધિત તુલનાત્મક આંકડાઓ ઉપલબ્ધ નહોતા. જાહેર સુનાવણી દરમિયાન એવું પ્રકાશમાં આવ્યું કે ઉપરોક્ત સમુદાયો, અર્થાત અહીરો, યાદવો, કુર્મીઓ અને ગુર્જરોની સરખામણીએ જાતો શ્રેષ્ઠ સ્થિતિમાં

હતા.૫) જે ગામોમાં સર્વે હાથ ધરવામાં આવ્યો હતો તે રાજ્ય આયોગ દ્વારા પૂરી પાડવામાં આવેલી વિગતો મુજબ હતા અને એમ.ડી.યુ. દ્વારા સ્વતંત્ર રીતે હાથ ધરવામાં આવ્યા નહોતાં.

૬) સશસ્ત્ર દળોમાં જાટોની પ્રતિનિધિત્વની સ્થિતિનો અભ્યાસ કરવામાં આવ્યો નહોતો.

૩૧. જસ્ટિસ ગુર્નામ સિંહ કમિશનનો અહેવાલ વર્ષ ૧૯૯૦નો હોવાથી અને એન.સી.બી.સી.ના અહેવાલની ૨૮.૧૧.૧૯૯૭ના રોજ રજૂઆત સમયે તેની અગાઉથી વિચારણા કરવામાં આવી ચૂકી હોવાથી, તેની ફરી એકવાર વિંચારણા કરવી યોગ્ય માનવામા આવી નહોતી.

૩૨. એન.સી.બી.સી.એ માર્ગદર્શિકાઓ, માપદંડો, નમૂનાઓ અને પરિમાણોનો એવો સમૂહ વિકસાવ્યો હતો, જેના આધારે અન્ય પછાત વર્ગ તરીકે સમાવેશ માટેના તમામ દાવાઓનો વિચાર કરવામાં આવવાનો રહે છે. ઉક્ત પરિમાણો મંડલ કમિશનના અહેવાલ અને ઇન્દ્રા સાહની કેસના ચુકાદાના આધારે વિકસાવવામાં આવ્યા હતા. નીચે દર્શાવેલી વિગતો મુજબ સામાજિક, આર્થિક અને શૈક્ષણિક એવા ત્રણ વ્યાપક મથાળાઓ હેઠળ ૧૧ સૂચકો ઓળખવામાં આવ્યા હતા.

એ. સામાજિક

૧) અન્ય લોકો દ્વારા સામાજિક રીતે પછાત માનવામાં આવતી સામાજિક જાતિઓ/વર્ગો.

૨) જીવનનિર્વાહ માટે મુખ્યત્વે હલકા શ્રમ પર નિર્ભર રહેનારી જાતિઓ/વર્ગો.

૩) એવી જાતિઓ/વર્ગો, જેમાં રાજ્યની સરેરાશ કરતાં વધુ પ્રમાણમાં ગ્રામિણ વિસ્તારોમાં ઓછામાં ઓછા ૨૫% સ્ત્રીઓ અને ૧૦% પુરુષો ૧૭ વર્ષથી ઓછી વયે લગ્ન કરે છે અને શહેરી વિસ્તારોમાં ઓછામાં ઓછા ૧૦% સ્ત્રીઓ અને ૫% પુરુષો તેમ કરે છે.

૪) એવી જાતિઓ/વર્ગો, જ્યા કામકાજમાં સ્ત્રીઓની ભાગીદારી રાજ્યની સરેરાશ કરતાં ઓછામાં ઓછા ૨૫% વધુ હોય.

બી. શૈક્ષણિક

(૫) એવી જાતિઓ/વર્ગો, જ્યાં ૫– ૧૫ વર્ષના વયસમૂહમાં એવા બાળકોની સંખ્યા જેઓ ક્યારેય શાળામાં હાજર રહ્યા નથી, તે રાજ્યના સરેરાશ કરતાં ઓછામાં ઓછી ૨૫% વધુ હોય.

(૬) જાતિઓ/વર્ગો, જ્યાં ૫–૧૫ વર્ષની ઉંમર જૂથમાં વિદ્યાર્થીઓના અભ્યાસ છોડવાનો દર રાજ્યના સરેરાશ કરતાં ઓછામાં ઓછો ૨૫% વધુ હોય.

(૭) જાતિઓ/વર્ગો, જેમની અંદર મેટ્રિક્યુલેટોની ટકાવારી રાજ્યની સરેરાશ કરતાં ઓછામાં ઓછી ૨૫% નીચી છે.

<u>સી. આર્થિક</u>

(૮) એવી જાતિઓ/વર્ગો, જેમાં કુટુંબની સંપત્તિના સરેરાશ મૂલ્ય રાજ્યના સરેરાશ કરતાં ઓછામાં ઓછું ૨૫% નીચું હોય.

(૯) એવી જાતિઓ/વર્ગો, જેમાં કાચા મકાનોમાં વસતા કુટુંબોની સંખ્યા રાજ્યના સરેરાશ કરતાં ઓછામાં ઓછી ૨૫% વધુ હોય.

(૧૦) જાતિઓ/વર્ગો, જેમાં પીવાના પાણીનો સ્ત્રોત ૫૦% કરતાં વધુ ગૃહો માટે અડધા કિલોમીટરથી વધુ અંતરે આવેલો હોય.

(૧૧) એવી જાતિઓ/વર્ગો, જેમાં ઉપભોગ લોન લીધેલ ઘરગથ્થુઓની સંખ્યા રાજ્યના સરેરાશ કરતાં ઓછામાં ઓછી ૨૫% વધુ હોય.

૩૩. ઉપરોક્ત ત્રણ વિશાળ મથાળાઓ હેઠળના દરેક પરિમાણને આપવાનું સાપેક્ષ વજન ૩:૨:૧ ના અનુપાતમાં હોવું જોઈએ. તેમ છતાં, ન્યાયમૂર્તિ કે.સી. ગુપ્તા આયોગે ૧૨ સામાજિક સૂચકો, ૭ શૈક્ષણિક સૂચકો અને ૫ આર્થિક સૂચકોનો અનુસર કર્યો હતો. તે ઉપરાંત, આયોગના મત મુજબ જે પછાતપણું નિર્ધારિત કરવાનું હતું તે મુખ્યત્વે સામાજિક પછાતપણું છે, જે આગળ જઈને અન્ય જાતિઓ/વર્ગો જાતોને સામાજિક રીતે પછાત માને છે કે નહીં તેની ધારણાઓ પર આધારિત હતું. ન્યાયમૂર્તિ કે.સી. ગુપ્તા આયોગે આ બાબતમાં ઉપરોક્ત દષ્ટિકોણથી કાર્યવાહી કરી નહોતી. વધુમાં, પોતાના

અહેવાલમાં એન.સી.બી.સી.એ જાણવા મળ્યું હતું કે શિશુ મૃત્યુદર, માતૃત્વ મૃત્યુદર, ઘરે થતા પ્રસવો વગેરે જેવા સૂચકો સામાજિક પછાતપણું નિર્ધારિત કરવા માટે ધ્યાનમાં લેવામાં આવ્યા હતા. એન.સી.બી.સી.ના મત મુજબ, આવા આંકડા હકીકતમાં જાહેર આરોગ્ય સંબંધિત આંકડાશાસ્ત્રીય માહિતી છે અને સામાજિક પછાતપણું નિર્ધારિત કરવા માટે સંપૂર્ણપણે અપ્રસંગિક છે.

૩૪. એન.સી.બી.સી.એ તેના અહેવાલમાં કે.સી. ગુપ્તા આયોગના આ મતો સાથે પોતાની અસહમતિ પણ નોંધાવી હતી કે, જાટ સમુદાયના ૨૬ (૯૦માંથી) વિધાનસભ્યો અને સંસદના ૪ સભ્યો (૧૫માંથી) હોવા છતાં, જાટો સામાજિક, શૈક્ષણિક અને આર્થિક રીતે પ્રગતિ પામ્યા નથી. આ સંદર્ભમાં, એન.સી.બી.સી.એ એ પણ નોંધ્યું હતું કે જાહેર સુનાવણી દરમિયાન એ વાત પ્રકાશમાં આવી હતી કે હરિયાણાના અનેક મુખ્ય મંત્રીઓ, જેઓ લાંબા ગાળાઓ સુધી પદ પર રહ્યા હતા, જાટ સમુદાયના હતા અને હકીકતમાં દેશના એક પ્રધાનમંત્રી પણ જાટ હતા (ચે. ચરણ સિંહ).

<u>ઉત્તર પ્રદેશ</u>

ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્યના જાટોને અન્ય પછાત વર્ગોની કેન્દ્રીય યાદીઓમાં સમાવેશ કરવાની માંગ અંગે પોતાના નિષ્કર્ષ પર પહોંચતાં એન.સી.બી.સી.એ ત્રણ મૂળભૂત દસ્તાવેજો પર આધાર રાખ્યો હતો, નામે, –

(૧) સામાજિક ન્યાય સમિતિનો અહેવાલ, જે લોકપ્રિય રીતે હુકુમ સિંહ સમિતિ અહેવાલ (૨૦૦૧) તરીકે ઓળખાય છે.(૨) શ્રી અજિત કુમાર સિંહ દ્વારા ઉત્તર ભારતમાં ખેતીવાડી સમુદાયની સામાજિક આર્થિક સ્થિતિ વિષેનું સામાજિક આર્થિક પુસ્તિકા (૨૦૦૩).

(૩) ભારતમાં જાતિ અને વર્ગ, કે.એલ. શર્મા દ્વારા (૧૯૯૪).

૩૫. હુકુમ સિંહ અહેવાલ ૧૪ વર્ષ જૂનો હોવાથી, વર્તમાન માહિતી પૂરી પાડવામાં તેની ગંભીર મર્યાદાઓ છે એવું એન.સી.બી.સી. દ્વારા સમજી લેવામાં આવ્યું હતું. ઉક્ત સમિતિએ, હકીકતમાં, જાટ સમુદાયની સામાજિક-શૈક્ષણિક સ્થિતિ અંગે કોઈ અભ્યાસ કર્યો જ નહોતો. તેના બદલે, તેનો મુખ્ય હેતુ ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્યમાં અનુસૂચિત જાતિઓ/અનુસૂચિત જનજાતિઓ અને અન્ય પછાત વર્ગોને અપાતી સુવિધાઓની તપાસ કરવાનો તથા ઉત્તરાખંડના નવા રાજ્ય અને સંક્ષિપ્ત થયેલા ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્યમાં આરક્ષણના કોટામાં ફેરફાર સૂચવવાનો હતો. ઉક્ત કાર્ય કરતી વખતે, સમિતિએ 'બી' અનુસૂચિમાં જાટોને સમાવેશ કરવાની ભલામણ કરી હતી, જેમાં અન્ય ૮ વિવિધ પછાત વર્ગો સામેલ હતા અને જેઓને ૯% આરક્ષણનો લાભ મળવાનો હતો. ઉત્તર પ્રદેશના જાટોને સામાજિક, આર્થિક અથવા શૈક્ષણિક રીતે પછાત લોકોના વર્ગ તરીકે લઈને સમિતિ દ્વારા કોઈ અભ્યાસ હાથ ધરાયો નહોતો.

૩૬. શ્રી અજિત કુમાર સિંહ દ્વારા (વર્ષ ૨૦૦૩માં) સંકલિત પુસ્તિકા પશ્ચિમ યુ.પી.ના ૫ જિલ્લાઓમાં ફેલાયેલા ૨૦ ગામોમાંથી પસંદ કરાયેલા ૨૦૦૦ ગ્રામિણ ઘરગથ્થુઓના નાના નમૂના સર્વેક્ષણ પર આધારિત છે. તેની સ્વભાવગત મર્યાદાને કારણે તે મર્યાદિત ઉપયોગિતાની હોવાનું માનવામાં આવ્યું. ઉક્ત પુસ્તિકામાં નોંધવામાં આવ્યું છે કે "જાટ, ગુજર, કુર્મી અને યાદવ હરિત ક્રાંતિના મુખ્ય લાભાર્થી હતા અને પોતાની સંખ્યાત્મક શક્તિને કારણે તેમણે રાજકીય પ્રભાવ પ્રાપ્ત કર્યો છે. હાલમાં તેઓ જમીનની માલિકી ધરાવતા મુખ્ય વર્ગો છે અને શિક્ષણક્ષેત્રે પણ આગળ વધ્યા છે, તેમજ અનામતની રાજનીતિ મારફતે સરકારી નોકરીઓમાં વધુ પ્રવેશ મેળવવા ઈચ્છે છે. આ મધ્યવર્તી જાતિઓની આર્થિક પરિસ્થિતિ લોધો અને અન્ય પાછળ પડેલ જાતિઓ અથવા ઓબીસી તરીકે ઓળખાતી વિવિધ જાતિઓના સમૂહની સરખામણીએ પ્રમાણમાં વધુ સારી છે, જે મળીને ગ્રામિણ વિસ્તારોના મધ્યવર્ગના પ્રમાણમાં ગરીબ વર્ગનું નિર્માણ કરે છે." ઉક્ત અભિપ્રાય/નિષ્કર્ષોની ભલામણો કરતી વખતે એનસીબીસી દ્વારા વિશેષરૂપે નોંધ લેવામાં આવી હતી.

૩૭. કે.એલ. શર્મા દ્વારા લખાયેલ “કાસ્ટ એન્ડ ક્લાસ ઈન ઈન્ડિયા” નામક પુસ્તકમાં ઉપલબ્ધ આંકડાકીય માહિતી અને દત્તાંકો ઘણાં જૂના સમયના છે. પુસ્તક પોતે જ ૨૦ વર્ષ જૂનું છે. જે હોય તે, ઉક્ત પુસ્તરમાં એમ નોંધવામાં આવ્યું છે કે “***ઉત્તર પ્રદેશમાં મધ્યવર્તી જાતિને વ્યાપક રીતે ત્રણ***

વર્ગોમાં વહેંચી શકાય છે, એટલે કે જાટ, ત્યાગી, ભૂમિહાર, જેઓ જમીન પર નોંધપાત્ર સ્થાન ધરાવે છે, ઉચ્ચ ધાર્મિક–સામાજિક દરજ્જો ધરાવે છે અને પ્રાદેશિક એકાગ્રતાને કારણે થોડા જિલ્લાઓની રાજનીતિમાં પ્રભુત્વ ધરાવે છે." ઉપરોક્ત અભિપ્રાયનો સરકારને પોતાની સલાહ આપતી વખતે એન.સી.બી.સી. દ્વારા ખાસ નોંધ લેવામાં આવી હતી.

<u>દિલ્હી</u>

જાટોની દિલ્હી રાજ્યમાં સ્થિતિ અંગે એન.સી.બી.સી. દ્વારા હાથ ધરાયેલા અભ્યાસનો આધાર સાહિત્યના બે ગ્રંથખંડોએ રચ્યો હતો. પહેલો જસ્ટિસ ગુમાનમલ લોધા કમિશન અહેવાલ છે, જે દિલ્હી માટેનો રાજ્ય ઓબીસી કમિશનનો અહેવાલ છે. હાથ ધરાયેલ સર્વે મર્યાદિત હતો અને અંદાજે ૧૮ જાતિઓના ૨૫૦૦ ઘરપરિવારો સુધી સીમિત હતો, જેમાંથી ૧૧ પહેલેથી જ ઓબીસી વર્ગમાં હતા. ઉક્ત અહેવાલ (૨૦૦૨) એન.સી.બી.સી. દ્વારા નવેમ્બર, ૨૦૧૦માં જાટોને સમાવેશ કરવા વિરુદ્ધ પોતાની અગાઉની સલાહ આપતી વખતે વિચારવામાં આવ્યો હતો. બીજો દસ્તાવેજ ઇન્ડિયન ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઑફ પબ્લિક એડમિનિસ્ટ્રેશન (આઈ.આઈ.પી.એ.) તરફથી પ્રો. લિપી મુખોપાધ્યાય દ્વારા તૈયાર કરાયેલ અહેવાલ છે. ઉક્ત અહેવાલ વિષયને સંબંધિત મુદ્દાઓ ધરાવતા સંરચિત પ્રશ્નાવલિના આધારે તૈયાર કરવામાં આવ્યો હતો અને કુલ ૨૦૦૦ ઘરપરિવારોના નમૂનામાંથી માહિતી એકત્રિત કરવામાં આવી હતી. ૫ જિલ્લાઓ હેઠળ આવતાં કુલ ૪૬ ગામોનું સર્વેક્ષણ કરવામાં આવ્યું હતું. લિપી

મુખોપાધ્યાય અહેવાલમાં જાટ સમુદાયની સામાજિક રૂપરેખા વિગતવાર નોંધવામાં આવી છે, જેના સંબંધિત ઉતારા નીચે દર્શાવવામાં આવે છે :

"જાટો હરિયાણા, પશ્ચિમ ઉત્તર પ્રદેશ, પંજાબ, દિલ્હી અને પૂર્વ રાજસ્થાનમાં અગ્રણી સ્થાન ધરાવે છે, અને ઉત્તર-પશ્ચિમ ભારતમાં સૌથી મોટો સમૂહ છે. તેઓ બાર કુળો અને અંદાજે ત્રણસો ગોત્રોમાં વહેંચાયેલા છે. જાટોની ઉત્પત્તિ રહસ્યથી આવરી લેવાયેલી હોવા છતાં, તેઓને સરસ્વતી નદીકાંઠે અસ્તિત્વમાં રહેલી વૈદિક સંસ્કૃતિ (૪૫૦૦ ઈ.પૂ.- ૨૫૦૦ ઈ.પૂ.) સાથે સંકળાયેલી ઈન્ડો-આર્યન જનજાતિ માનવામાં આવે છે. આજેય જાટ વસ્તીની સર્વોચ્ચ ઘનતા સરસ્વતીના સુકાયેલા પટ્ટાઓની આસપાસ જોવા મળે છે, જે હરિયાણાથી શરૂ થઈ પંજાબ સુધી જાય છે અને રાજસ્થાનમાં સમાપ્ત થાય છે. તેઓ આ પ્રદેશમાં પ્રભુત્વસભર ભૂમિકા ભજવે છે. કૃષિ, સૈનિક સેવા અને પશુપાલન જાટોના મુખ્ય વ્યવસાયો રહ્યા છે. જાટો શૂરવીર, મહેનતુ અને સ્વતંત્ર વિચારસરણી ધરાવતા લોકો છે. જાટોએ નોંધપાત્ર પ્રમાણમાં સ્વાયત્ત રાજકીય જીવન વ્યતીત કર્યું હતું.

ઐતિહાસિક રીતે, એવી દલીલ કરવામાં આવે છે કે જાટો અને રાજપૂતો એક જ વંશના હતા. પરંતુ લોકોનો એક નિશ્ચિત વર્ગ

સામાજિક સ્તરમાં ઉન્નત થયા પછી પોતાને મૂળ રાજપૂત અને તેથી ક્ષત્રિય તરીકે સંકળાવવા લાગ્યો. આ રાજપૂતોએ પોતાને કહેવાતા જાટો અથવા ભગવાન શિવની જટામાંથી ઉત્પન્ન થયેલાઓના વંશજોથી અલગ ગણાવ્યા.

સર્વેક્ષણ દરમિયાન સામાજિક સ્થિતિ અંગેનો કુલ પ્રતિસાદ ખૂબ સ્પષ્ટ નહોતો. સમગ્ર સમુદાયે એવો પ્રતિસાદ આપ્યો હતો કે અન્ય જાતિઓ દ્વારા તેમના સાથે સારું વર્તન કરવામાં આવતું નથી અને ખાસ કરીને બ્રાહ્મણો અને ક્ષત્રિયો જેવા ઉચ્ચ જાતિના હિંદુઓ દ્વારા તેમને નીચા ગણીને જોવામાં આવે છે. તેઓ તેમની સામાજિક રચનામાં કડક ગોત્ર પ્રણાલીનું પાલન કરે છે. હિંદુ પરંપરા સમાન, એક જ ગોત્રની અંદર લગ્નને મંજૂરી નથી.

દિલ્હીના રાષ્ટ્રીય રાજધાની ક્ષેત્રમાં જાટો, એક સમુદાય તરીકે, ગોત્ર સિવાય અન્ય કોઈ સામાજિક બંધારણમાં ભેદભાવપૂર્વક વહેંચી શકાતા નથી. તેમ છતાં, તેમના સાથે કરવામાં આવતા સામાજિક વર્તનના આધારે આ સમુદાય વહેંચાયેલો છે. તેથી સમાજના વિવિધ વર્ગો પોતાને વિવિધ જાતિઓ સાથે સંકળાયેલા માને છે. અન્ય જાતિઓની સરખામણીએ જાટ સમુદાયને સમગ્રરૂપે પણ નીચા દરજ્જાનો ગણવામાં આવે છે અને વર્તમાન પરિસ્થિતિમાં ખાસ કરીને બ્રાહ્મણો તથા રાજપૂતો દ્વારા તેમનું એવું વર્તન

કરવામાં આવે છે. તેમને ક્ષત્રિય તરીકે અથવા તેમના સમકક્ષ દરજ્જાના ગણવામાં આવતા નથી. તેમને ગવાર અથવા અવિવેકી કહીને સંબોધવા અને નીચા દરજ્જાના માનવા જેવી સામાજિક કલંકની સ્થિતિ છે. વર્ણવ્યવસ્થા ઉપરાંત જાટોમાં ચિતાનિયા, ચાડેલ, બામ્બોલિયા, ટાપોરવાડિયા, નૈન, બહાદુ, લાધોવાલ, રિણવાન તથા અન્ય અનેક ગોત્રવિભાગો છે, ખાસ કરીને પંજાબ અને રાજસ્થાનમાં."

ઉપરોક્તના સ્પષ્ટ વિરોધમાં સમિતિએ આ પણ નિષ્કર્ષ કર્યો હતો

–

"જાટ સમુદાયના અડધા લોકોએ એવો અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો કે તેમની સાથે બ્રાહ્મણો અને ક્ષત્રિયો જેવી અન્ય પ્રબળ જાતિઓ દ્વારા સારો વર્તાવ કરવામાં આવે છે. નોંધનીય છે કે આ એ લોકો છે જેઓએ પોતાને ક્ષત્રિયો સાથે વધુ નજીકના માન્યા અથવા ગણ્યા હતા, એટલું જ નહીં પરંતુ તેઓ પૂર્વોક્ત લોકો જેવી જ સ્થિતિનો ઉપભોગ કરે છે. વસ્તીના મહત્વપૂર્ણ ૨૯.૭% લોકોએ અન્ય જાતિઓ તરફથી નીચાપણાના સામાજિક કલંકનો અનુભવ કર્યો હતો. વાસ્તવમાં તેમણે કહ્યું હતું કે સમાજમાં તેમની સ્થિતિ શૂદ્રો

જેવી છે. અન્યોએ, જે આશરે ૧૯.૨% છે, કહ્યું હતું કે તેમની સામે કોઈ સામાજિક ભેદભાવ નથી."

૩૮. શિક્ષણના સંબંધમાં જોવામાં આવે તો, સાક્ષરતા દર ઊંચો છે, એટલે કે સામાન્ય વસ્તી માટેના ૮૩.૭% ની સરખામણીએ ૮૫.૭% છે, તેમ છતાં શિક્ષણનું સ્તર મુખ્યત્વે હાઈસ્કૂલ સુધી મર્યાદિત છે અને શાળાસ્તરે ભણતર છોડવાનો દર અત્યંત ઊંચો છે. તેમ છતાં, જાટ સમુદાયનો આર્થિક ધોરણ તુલનાત્મક રીતે વધુ સારું હોવાનું જોવા મળ્યું હતું. જોકે, અહેવાલ અનુસાર, સરકારી નોકરીઓમાં રોજગારનું પ્રમાણ ખૂબ ઓછું હતું. માત્ર ૨.૪% જાટો ઉચ્ચ સ્તરની સેવાઓમાં સંકળાયેલા હતા, જ્યારે ૧૯.૧% જાટો "પિયનો, ડી.ટી.સી. ડ્રાઈવરો, પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકો વગેરે" જેવી નીચલા સ્તરની સેવાઓમાં સંકળાયેલા છે.

૩૯. આઈઆઈપીએના ઉપરોક્ત અહેવાલના આધારે, એનસિબીસી આયોગે અન્ય બાબતો ઉપરાંત, નીચે મુજબના નિષ્કર્ષો નોંધ્યા :-

"પરંતુ, આઈ.આઈ.પી.એ.ના અહેવાલની તપાસથી આ બાબતમાં જરા પણ શંકા રહેતી નથી કે જાટોને એક વર્ગ તરીકે પછાત વર્ગ ગણાવી શકાય તેમ નથી. જાતિ-વંશીય દૃષ્ટિએ તેઓ ઉચ્ચ સ્તરે છે; તેઓ ઈન્ડો-આર્યન વંશાવળીના છે; તેમનું શૈક્ષણિક સ્તર

ઊંચું છે; અને તેઓ જે સામાજિક સ્થાન ધરાવે છે તે સામાન્ય શૂદ્રોથી ઊંચું છે. સેવાઓમાં પ્રતિનિધિત્વની અપર્યાપ્તતા સાથે જોડાયેલી સામાજિક અને શૈક્ષણિક પછાતાઈના અભાવે, જાટોને પછાત વર્ગ તરીકે ગણવા માટે અનુચ્છેદ ૧૫(૪) અને ૧૬(૪) લાગુ પડતાં નથી. એન.સી.બી.સી.ની સલાહના કોઈ પુનર્વિચાર માટે કોઈ આધાર ઉભો થતો નથી."

<u>હિમાચલ પ્રદેશ</u>

૪૦. એનસીબીસીએ ધ્યાનમાં લીધું હતું કે હિમાચલ પ્રદેશમાં જાટોને ઓબીસીની રાજ્ય યાદીમાં સમાવેશ કરવા અંગેનો દાવો રાજ્ય આયોગ દ્વારા જ અલગ-અલગ સમયબિંદુઓએ ભિન્ન રીતે વિચારવામાં આવ્યો હતો. જ્યાં રાજ્ય આયોગે વર્ષ ૧૯૯૯માં ઉક્ત દાવો નામંજૂર કર્યો હતો અને તેની ભલામણો રાજ્ય સરકારે વર્ષ ૨૦૦૦માં સ્વીકારી હતી, ત્યાં ઓક્ટોબર ૨૦૦૨માં તૈયાર થયેલા રાજ્ય આયોગના અહેવાલમાં જાટોના સમાવેશની ભલામણ કરવામાં આવી હતી અને તે મુજબ તેમને રાજ્ય યાદીમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યા હતા. એનસીબીસીના અહેવાલ પરથી જણાય છે કે આયોગ દ્વારા ૧૭.૦૮.૨૦૧૧ના રોજ શિમલામાં જાહેર સુનાવણી યોજવામાં આવી હતી અને તેમાં જે કંઈ પ્રગટ થયું હતું તથા ઓક્ટોબર ૨૦૦૨માં તૈયાર થયેલા રાજ્ય

આયોગના અહેવાલના વિચારણા આધારે પણ એનસીબીસીએ આ મામલો બાકી રાખવાનો નિર્ણય કર્યો હતો. એનસીબીસી મુજબ, હાલની કાર્યવાહી દરમ્યાન તેની સમક્ષ એવું કોઈ બાંયધરીપૂર્ણ સામગ્રી રજૂ કરવામાં આવી નહોતી કે જેના આધારે હિમાચલ પ્રદેશના જાટોના પક્ષમાં ભલામણ તે કરી શકે.

રાજસ્થાન

૪૧. ૨૮.૧૧.૧૯૯૭ તારીખના તેના અહેવાલમાં એન્સીબીસીએ જાટોને (ધોલપુર અને ભરતપુર જિલ્લાઓને બહાર રાખીને) અન્ય પછાત વર્ગોની કેન્દ્રીય યાદીમાં સમાવેશ કરવાની ભલામણ કરી હતી. એન્સીબીસીની ભલામણના આધારે, ભારત સરકારએ તે અંગે ૨૭.૧૦.૧૯૯૯ તારીખની જાહેરનામું બહાર પાડ્યું હતું. ઉક્ત જાહેરનામાને અનુસરીને, રાજ્ય સરકારે પણ જાટોને અન્ય પછાત વર્ગોની રાજ્ય યાદીમાં સમાવેશ કરતી જાહેરનામું (બે જિલ્લાઓને બહાર રાખીને) બહાર પાડ્યું હતું. તે પછી, રાજ્ય આયોગે બે જિલ્લાઓમાં જાટો અંગે લાગુ વિસ્તારમાં રહેલી મર્યાદા દૂર કરવાની ભલામણ કરી, જેને રાજસ્થાન સરકારે પણ સ્વીકારી અને ૧૦.૦૧.૨૦૦૦ તારીખનું જાહેરનામું બહાર પાડવામાં આવ્યું. એવું જણાય છે કે આઈસીએસએસઆર દ્વારા હાથ ધરાયેલા સર્વેક્ષણ દરમિયાન, ઓબીસી માટેના રાજ્ય આયોગનો અહેવાલ ઉપલબ્ધ કરાવવામાં આવ્યો નહોતો. ઉક્ત અહેવાલના અભાવે, રાજ્ય સરકાર પ્રાયોજિત અને જયપુર સ્થિત ઈન્સ્ટિટ્યૂટ ઑફ ડેવલપમેન્ટ સ્ટડીઝ દ્વારા હાથ

ધરાયેલ અભ્યાસનો વિચાર કરવામાં આવ્યો હતો. આઈસીએસએસઆરે તેના અહેવાલમાં નોંધેલા નિષ્કર્ષોના આધારે, (જે અગાઉ અવતરીત કરવામાં આવ્યા છે), જાટો જમીનની માલિકી બાબતે વધુ સુસ્થિત હોવાનું જણાયું, જોકે સાક્ષરતા દર અને સરકારી સેવામાં પ્રતિનિધિત્વ બાબતે તેઓ અહીરો, વિશ્નોઇઓ અને ચારણો કરતાં થોડા ઓછા હોવાનું, પરંતુ બાકીના ઓબીસી કરતાં ઉત્તમ હોવાનું જણાયું. ઉપરોક્ત પૃષ્ઠભૂમિમાં એન્સીબીસી આ નિષ્કર્ષે આવી કે ઉપલબ્ધ સામગ્રીના આધારે તેમજ ૧૦.૦૨.૨૦૧૪ અને ૧૩.૦૨.૨૦૧૪ના રોજ યોજાયેલી જાહેર સુનાવણીઓ દરમિયાન જે બહાર આવ્યું તેના આધારે, "પ્રસ્તાવના વિરોધમાં બોલનારાઓ દ્વારા રજૂ કરાયેલા પુરાવાનો પ્રાબલ્ય, તેના સમર્થનમાં બોલનારાઓ કરતાં ઘણો વધુ હતો." આ પરિસ્થિતિઓમાં, એન્સીબીસીએ આ વિષય પર અગાઉ આપેલા પોતાના હુકમમાં હસ્તક્ષેપ કરવાનો કોઈ કારણ જોવા મળ્યું નહોતું.

<u>મધ્ય પ્રદેશ</u>

૪૨. મધ્ય પ્રદેશ રાજ્યના રાજ્ય પછાત વર્ગ આયોગે વર્ષ ૧૯૯૪માં દેવાસ અને હોશંગાબાદ જિલ્લાઓમાં જાત સમુદાયનો અભ્યાસ હાથ ધર્યો હતો. અભ્યાસના નિષ્કર્ષોમાં દર્શાવવામાં આવ્યું હતું કે જાતો પોતાને રાજપૂતોના સમકક્ષ માને છે; "તેમની રાજકીય સ્થિતિ અત્યંત સારી છે" અને તેમનું સામાજિક સ્થાન પણ એવું જ છે. તેથી રાજ્ય આયોગે જાતોને રાજ્યની

ઓબીસી યાદીમાં સામેલ કરવાની ભલામણ કરી નહોતી. ઉક્ત ભલામણને રાજ્ય સરકારે ૨૧.૧૨.૧૯૯૯ના રોજ મંજૂરી આપી હતી. તે પછી, રાજ્ય આયોગને પ્રાપ્ત થયેલ રજૂઆતોના આધારે, જાન્યુઆરી ૨૦૦૨માં રાજ્યના માત્ર એક જ જિલ્લામાં, એટલે કે "હરદા" જિલ્લામાં, વધુ એક અભ્યાસ હાથ ધરવામાં આવ્યો હતો. ઉપરોક્ત અભ્યાસના આધારે, જેને એનસિબીસીએ ઉપરછલ્લો ગણાવ્યો હતો, જાતોને રાજ્ય યાદીમાં સામેલ કરવામાં આવ્યા. ઉપરોક્ત સામગ્રીઓ એનસિબીસીને એ બાબતે સંતોષવામાં નિષ્ફળ ગઈ કે મધ્ય પ્રદેશ રાજ્યમાં જાતોને અન્ય પછાત વર્ગોની કેન્દ્રીય યાદીમાં સામેલ કરવું વાજબી ગણાય.

<u>બિહાર</u>

૪૩. બિહારના ૪ જિલ્લાઓના જાટ હિંદુઓ અને ૫ જિલ્લાઓના જાટ મુસ્લિમોને અન્ય પછાત વર્ગોની રાજ્ય યાદીમાં સમાવિષ્ટ કરવામાં આવ્યા છે. આઈ.સી.એસ.એસ.આર.ના અહેવાલમાં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે કે રાજ્ય આયોગની ભલામણ પ્રશ્નાવલી દ્વારા પ્રાપ્ત માહિતીના આધારે કરવામાં આવી હતી (જેની સંખ્યા દર્શાવવામાં આવી નથી) અને કોઈ ગૃહસ્તરીય સર્વેક્ષણના આધારે નહોતી. તેને ઉપલબ્ધ કરાવવામાં આવેલી સામગ્રીને ધ્યાનમાં લઈને, એન.સી.બી.સી. એ આ નિષ્કર્ષ પર આવ્યું કે રાજ્ય આયોગની ભલામણ કોઈ ઔપચારિક સર્વેક્ષણ અથવા અભ્યાસ વિના " નબળા ચાર પાનાના અહેવાલ " પર આધારિત હતી. વધુમાં, એન.સી.બી.સી.ના જણાવ્યા મુજબ, જાહેર

સુનાવણીઓ દરમિયાન એવું કંઈ પણ બહાર આવ્યું નહોતું કે જે બિહારના જાટોને અન્ય પછાત વર્ગોની કેન્દ્રિય યાદીમાં સમાવેશ કરવા યોગ્ય ઠરાવે.

ઉત્તરાખંડ

૪૪. રાજ્ય આયોગ દ્વારા ઉત્તરાખંડ માટે કોઈ અલગ અહેવાલ તૈયાર કરવામાં આવ્યો ન હતો અને રાજ્યના જાટોને રાજ્યની ઓબીસી યાદીમાં માત્ર એટલા માટે સમાવેશ કરવામાં આવ્યા હતા કે ઉત્તરાખંડ રાજ્યએ ઉત્તર પ્રદેશની રાજ્ય યાદીમાં આવેલી ઓબીસીની યાદી સ્વીકારી હતી. સ્વતંત્ર સર્વેક્ષણ અને માહિતીના અભાવે, ઉત્તરાખંડના જાટોના કેન્દ્રીય યાદીમાં સમાવેશ માટેના દાવાઓ એનસિબીસી દ્વારા નકારવામાં આવ્યા હતા, ખાસ કરીને ત્યારે જ્યારે તેણે યુ.પી. રાજ્યના જાટોના દાવાઓ નામંજૂર કરવાની ભલામણ કરી હતી.

ગુજરાત

૪૫. જાટ મુસ્લિમોને ઈ.સ. ૧૯૯૩માં ઘણાં પહેલાંથી જ અન્ય પછાત વર્ગોની કેન્દ્રીય યાદીમાં સમાવિષ્ટ કરવામાં આવ્યા હતા, પરંતુ જાટ હિંદુઓને રાજ્ય યાદી કે કેન્દ્રીય યાદી પૈકી કોઈમાં પણ તેમ રીતે સમાવેશ કરવામાં આવ્યા ન હતા. ગુજરાતમાં જાટ હિંદુઓના કેસો પર એન.સી.બી.સી. દ્વારા ઈ.સ. ૨૦૧૧માં વિચારણા કરવામાં આવી હતી, પરંતુ સંબંધિત માહિતીના અભાવે તેનું નિર્ણય આઈ.સી.એસ.એસ.આર.નો અહેવાલ પ્રાપ્ત થાય ત્યાં સુધી

મુલતવી રાખવામાં આવ્યો હતો. સાહિત્ય સર્વેક્ષણના આધારે તૈયાર કરાયેલ આઈ.સી.એસ.એસ.આર.ના જણાવાયેલા અહેવાલમાં (જેમ ઉપર નોંધાયેલ અને ઉતારેલ છે તેમ) ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે કે એન.સી.બી.સી. દ્વારા નિર્દિષ્ટ કરાયેલા માપદંડો (સામાજિક, શૈક્ષણિક અને આર્થિક) બાબતે માહિતીનો અભાવ છે. આ પરિસ્થિતિઓમાં, ગુજરાતમાં જાટોના દાવાની એન.સી.બી.સી.એ તેના તા. ૨૬.૨.૨૦૧૪ના અહેવાલમાં ભલામણ કરી નહોતી.

અમારા નિષ્કર્ષો

૪૬. નિઃસંદેહ, એન.સી.બી.સી.નો તા. ૨૬.૦૨.૨૦૧૪નો અહેવાલ રાજ્ય પછાત વર્ગ આયોગોના વિવિધ અહેવાલો, વિષય સંબંધિત અન્ય ઉપલબ્ધ સાહિત્ય તેમજ આઈ.સી.એસ.એસ.આર. દ્વારા આ મુદ્દાની તપાસ માટે રચાયેલ નિષ્ણાત સમિતિના તારણોના વિગતવાર વિચારવિમર્શના આધારે તૈયાર કરવામાં આવ્યો હતો. સંબંધિત રાજ્યોની ઓ.બી.સી.ની કેન્દ્રીય યાદીમાં જાટોને સમાવેશ કરવા અંગે ભલામણ ન કરવાની લીધેલી નિષ્પત્તિ એવી કહી શકાય નહીં કે તે કોઈ સામગ્રી વિના આધારિત હતી અથવા કારણવિહોણી હતી, અથવા એવી બાબતોના વિચાર પર આધારિત હતી કે જે કોઈપણ રીતે બાહ્ય અને અસંગત હતી. આઈ.સી.એસ.એસ.આર.ને આ મુદ્દાની તપાસ કરવા વિનંતી કર્યા બાદ અને તે સંદર્ભે રચાયેલ નિષ્ણાત સમિતિનો અહેવાલ પ્રાપ્ત થયા પછી,

એન.સી.બી.સી. પર તે અહેવાલનો વિચાર કરીને આ મામલે પોતાની સ્વતંત્ર નિષ્પત્તિ પર પહોંચવાની ફરજ અને બાંહેધરી હતી; આવી ફરજ સંબંધિત અધિનિયમ દ્વારા તેના પર નક્કી કરવામાં આવી હતી. તેથી, નિષ્ણાત મંડળના અહેવાલનો વિચાર કરીને તે મંડળે વ્યક્ત કરેલા મતો સાથે અસંમતિ દર્શાવવી, સંઘની તરફથી જેમ દલીલ કરવામાં આવી છે તેમ, નિષ્ણાતોના મતો પર ન્યાયનિર્ણય કરવા બરાબર ગણાવી શકાય નહીં. હકીકતમાં, અગાઉ નોંધાયું છે તેમ, આઈ.સી.એસ.એસ.આર.ના નિષ્ણાત મંડળે આ મામલે કોઈ વિશિષ્ટ વલણ લીધું નહોતું અને જાટોને ઓ.બી.સી.ની કેન્દ્રીય યાદીમાં સમાવેશ કરવા માટે કે તેના વિરુદ્ધ કોઈ સકારાત્મક ભલામણ પણ કરી નહોતી. ઉક્ત મંડળના અહેવાલમાં માત્ર હાથ ધરાયેલા સર્વેક્ષણના આધારે પ્રાપ્ત થયેલ તથ્યોનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું હતું અને અંતિમ નિષ્કર્ષ કાઢવાનું કાર્ય એન.સી.બી.સી. પર છોડી દેવામાં આવ્યું હતું. શક્ય છે કે એન.સી.બી.સી.એ તેના સમક્ષ દસ્તાવેજીકૃત કરાયેલ વિવિધ સામગ્રીના વિચાર દરમિયાન, તે સામગ્રીના કેટલાક ભાગોને ઓછી મહત્તા આપી હોય અને/અથવા કેટલાક ભાગોને અતિશય મહત્તા આપી હોય. કોઈપણ મંડળ અથવા પ્રાધિકરણ સમક્ષ નિર્ણય લેવા હેતુસર મૂકવામાં આવેલ વિશાળ માહિતીના વિચારની પ્રક્રિયામાં આવું થવું સ્વાભાવિક છે. માત્ર એવો અભિગમ, પોતાના બળે, ન તો નિર્ણય લેવાની પ્રક્રિયાને અને ન તો લેવાયેલ નિર્ણયને કાનૂની રીતે દોષિત કે અસ્થિર બનાવે. સામાન્ય રીતે, એન.સી.બી.સી. દ્વારા આપવામાં આવેલ સલાહ, જે ન્યાયિક

રીતે (ઈન્દ્રા સાહની) અને વૈધાનિક રીતે (એન.સી.બી.સી. અધિનિયમ) સંઘ સરકાર પર બાધ્યકર્તા હોય છે, તેને અવગણવા માટે વધુ કંઈક જરૂરી બનતું. અશક્ય અથવા તર્કવિરુદ્ધ દષ્ટિકોણ સલાહને બાકાત રાખવા ન્યાયોચિત ઠરે, પરંતુ વર્તમાન કેસમાં એવું કોઈ રીતે થયું નહોતું. માત્ર ભિન્ન મત અથવા દષ્ટિકોણ શક્ય હોવો, એન.સી.બી.સી. દ્વારા આપવામાં આવેલ સલાહના બાધ્યકર્તા સ્વભાવને ક્ષીણ કરતું નથી.

૪૭. આ તબક્કે પ્રાસંગિક બાબત તરીકે, સંઘ સરકારના વતી રજૂ કરાયેલ દલીલોમાંની એક એવી હતી કે તેને એન.સી.બી.સી.ને બાજુ પર મૂકી અને અનુચ્છેદ ૧૬(૪)ના આધાર પર જ નાગરિકોના સમૂહોને ઓ.બી.સી.ની કેન્દ્રીય યાદીમાં સમાવેશ કરવાનો સત્તા અધિકાર છે. નિઃસંદેહ, અનુચ્છેદ ૧૬(૪) સંઘને આવી સત્તા પ્રદાન કરે છે, પરંતુ જેને અવગણવામાં આવી શકે નહીં તે એ છે કે વિશિષ્ટ કાયદાકીય જોગવાઈઓ દ્વારા એક આયોગ (એન.સી.બી.સી.)ની રચના કરવામાં આવી છે, જેના આ વિષયક ભલામણોને સંઘ સરકાર દ્વારા અંતિમ નિર્ણય લેતાં પહેલાં યોગ્ય રીતે વિચારવામાં આવવું આવશ્યક છે. નિશ્ચિતપણે, સંઘને તેના દ્વારા સ્વયં જાહેર કરાયેલા માપદંડોને, જે વર્તમાન કેસમાં કાયદાકીય સ્વરૂપ ધરાવે છે, ફગાવી દેવાની મંજૂરી આપી શકાતી નથી.

૪૮. આ તબક્કે ઉદ્ભવતા કેટલાક અન્ય મુદ્દાઓનું અનુકૂળ રીતે પરિચિંતન કરી શકાય છે.સામાવાળાઓ તરફથી, વિશેષ કરીને સંઘ સરકાર

તરફથી, આગળ ધપાવવામાં આવેલ દલીલોમાંથી એવો એક મુદ્દો ઊભો થાય છે કે સંબંધિત રાજ્યોની ઓબીસી યાદીઓ પોતપોતામાં જ કેન્દ્રીય યાદીઓમાં સમાવેશ કરવાની સત્તાનો ઉપયોગ કરવા માટે વાજબી આધાર પૂરો પાડી શકે છે. ઉપરોક્ત દલીલને આ આગળની દલીલ દ્વારા સ્વીકાર્ય બનાવવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવે છે કે બંધારણીય યોજનાના હેઠળ સંઘ અને રાજ્ય સરકારોએ પરસ્પર સહકારથી કાર્ય કરવાનું છે, પરસ્પર વિરોધી રીતે નહીં. અન્ય પછાત વર્ગોની કેન્દ્રીય યાદીઓમાં સમાવેશના પ્રશ્નમાં રાજ્ય સરકારોએ રાજ્ય યાદીઓ અંગે કરેલો અભ્યાસ સંબંધિત હોઈ શકે તે બાબતમાં કોઈ શંકા નથી; પરંતુ વર્તમાન પ્રકરણમાં જે બાબત અવગણવામાં આવી શકતી નથી તે અતિ મહત્ત્વની હકીકત એ છે કે હરિયાણાને બાદ કરતાં બધી જ રાજ્યોમાં જાટોને ઓબીસી યાદીઓમાં સામેલ કરવાનો નિર્ણય એક દાયકાથી પણ પહેલાં લેવાયો હતો. વર્તમાન પ્રકરણમાં સંકળાયેલો જેટલો ગંભીર અને મહત્ત્વનો નિર્ણય છે, જે બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪ અને ૧૬ હેઠળ અનેક લોકોના અધિકારોને અસર કરે છે, એવો નિર્ણય સમકાલીન માહિતીના આધારે લેવો આવશ્યક છે, જૂના અને અતિપ્રાચીન આંકડાઓના આધારે નહીં. હકીકતમાં, અધિનિયમની કલમ ૧૧ હેઠળ કેન્દ્રીય યાદીઓનું પુનરીક્ષણ દરેક દસ વર્ષે કરવાનું અનુમાનિત છે. ઉક્ત જોગવાઈ નિર્ણય લેવાની પ્રક્રિયામાં સમકાલીન આંકડાઓની આવશ્યકતા અને સંબંધિતતાને વધુ સ્પષ્ટ કરે છે.

૪૯. અનુચ્છેદ ૧૬(૪) દ્વારા અભિપ્રેત પછાતપણું સામાજિક પછાતપણું છે. આ બાબત ઈન્દ્રા સાહની (ઉપરોક્ત) ના ચુકાદામાં અનુસૂચિત છે, જેમ કે હાલના હુકમના અનુવર્તી ભાગમાં નોંધવામાં આવશે. શૈક્ષણિક અને આર્થિક પછાતપણું સામાજિક પછાતપણામાં ફાળો આપી શકે છે. પરંતુ સામાજિક પછાતપણું પોતાની વિશિષ્ટ અર્થછટાઓ ધરાવતો એક સ્વતંત્ર અભિપ્રાય છે. તા. ૪ માર્ચ, ૨૦૧૪ ની આક્ષેપિત અધિસૂચના પહેલાં તા. ૨ માર્ચ, ૨૦૧૪ ના રોજ યોજાયેલી મંત્રીમંડળની બેઠકની કાર્યવાહીનો ઉતારો એવો દેખાય છે કે તેમાં જાટોને કેન્દ્રીય યાદીઓમાં સમાવેશ કરવાની પાત્રતા નક્કી કરવા માટેની નિર્ણાયક કસોટી સામાજિક પછાતપણું છે, તે હકીકત અવગણવામાં આવી છે. આ બાબત તા. ૨ માર્ચ, ૨૦૧૪ ની મંત્રીમંડળ બેઠકની કાર્યવાહીમાંથી પરિચ્છેદ ૩ પરથી સ્પષ્ટ થાય છે, જે નીચે ઉતારવામાં આવે છે :

> *૩. "આઈ.સી.એસ.એસ.આર. એ નોંધ્યું છે કે હરિયાણામાં જાટો જમીનધારક સમુદાય છે અને વર્ગ ૧ અને ૨ ની સરકારી સેવાઓમાં તેમનો હિસ્સો તેમની વસ્તીને નજીકનો હોવા છતાં, શાળાકીય તથા ઉચ્ચ શિક્ષણમાં પ્રવેશની બાબતમાં તેઓ પાછળ છે. દિલ્હી રાષ્ટ્રીય રાજધાની પ્રદેશમાં, સામાજિક અને શૈક્ષણિક સ્થિતિના દષ્ટિએ, જાટો ગુર્જરોની સરખામણીએ પાછળ છે, જેઓને કેન્દ્રીય યાદીમાં ઓબીસી તરીકે સમાવાયા છે. તેવી જ રીતે, ઉત્તર પ્રદેશ*

અને ઉત્તરાખંડમાં, ઉચ્ચ તથા તકનીકી શિક્ષણમાં પ્રવેશની બાબતમાં, જાટો આહીર/યાદવો કરતાં પાછળ છે. હિમાચલ પ્રદેશમાં, રાજ્ય આયોગે એવો નિષ્કર્ષ કાઢ્યો છે કે જાટ સમુદાય સામાજિક, શૈક્ષણિક અને આર્થિક રીતે પછાત છે અને રાજ્યની ઓબીસી યાદીમાં સમાવેશ માટે યોગ્ય છે. રાજસ્થાનમાં પણ, સાક્ષરતા દર, સ્નાતક સ્તરની અભ્યાસક્રમોમાં પ્રવેશ અને સરકારી સેવાઓમાં પ્રતિનિધિત્વ અંગે, જાટો પાછળ છે."

૫૦. જ્યાં સુધી હરિયાણાનો સંબંધ છે, ત્યાં સુધી અપનાવવામાં આવેલ કસોટી શૈક્ષણિક પછાતપણાની હોવાનું જણાય છે. તે જ રીતે, દિલ્હીનું રાષ્ટ્રીય રાજધાની ક્ષેત્ર માટે પણ, જાટોને અન્ય પછાત વર્ગોની કેન્દ્રીય યાદીમાં પહેલેથી જ સમાવેશ થયેલા ગુર્જરો કરતાં પાછળ હોવાના તથ્ય સાથે, શૈક્ષણિક પછાતપણાને સમાવેશ માટેના નિર્ધારક પરિબળ તરીકે ધ્યાનમાં લેવામાં આવ્યું છે. તે જ રીતે, ઉત્તર પ્રદેશ અને ઉત્તરાખંડમાં પણ, અપનાવવામાં આવેલ કસોટી શૈક્ષણિક પછાતપણાની હોવાનું જણાય છે; રાજસ્થાન બાબતે પણ સ્થિતિ એવી જ છે. જોકે, મધ્ય પ્રદેશ, ગુજરાત અને બિહાર રાજ્યોને પણ આક્ષેપિત અધિસૂચના દ્વારા અન્ય પછાત વર્ગોની કેન્દ્રીય યાદીમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યા છે, છતાં ૨ માર્ચ, ૨૦૧૪ની કેબિનેટ બેઠકની કાર્યવાહી નોંધમાં આ રાજ્યોના કેસોની કોઈ પ્રત્યક્ષ વિચારણા પ્રતિબિંબિત થતી નથી. નિશ્ચિતપણે,

કેબિનેટ પાસેથી દરેક રાજ્ય અંગે તેની વિચારણાની પદ્ધતિ નોંધવાની અપેક્ષા રાખી શકાય નહીં, પરંતુ જ્યારે કેટલાક રાજ્યો માટે એવું કરવામાં આવ્યું છે, ત્યારે અન્ય રાજ્યોનો કોઈ ઉલ્લેખ ન હોવો એ એવો દૃઢ આધાર બનશે કે કાર્યવાહી નોંધમાં જેમનો કોઈ ઉલ્લેખ નથી એવા રાજ્યોને હકીકતમાં કેબિનેટ દ્વારા કોઈ વિચારણા જ આપવામાં આવી નહોતી.

૫૧. આ બાબતમાં સરકારના નિર્ણયના અધિકારને નિર્ધારિત કરવા માટેની અત્યંત મૂળભૂત અને આધારભૂત કસોટી એ રહેશે કે અન્ય પછાત વર્ગોની કેન્દ્રીય યાદીમાં જાટોને સામેલ કરવાની વિરુદ્ધ એન.સી.બી.સી.ની સલાહ ખોટી હતી એવો અનુમાન ધરીને, અને ત્યારબાદ તે પ્રકાશમાં કેન્દ્રીય સરકારનો વિપરીત નિર્ણય આવશ્યક ન્યાયિક તપાસની કસોટી પર ઊતરે છે કે નહીં તેની તપાસ કરવામાં આવે. આ આધાર પર આગળ વધીએ તો સ્પષ્ટ થાય છે કે હરિયાણાના કેસમાં રાજ્ય આયોગનો અહેવાલ (જસ્ટિસ કે.સી. ગુપ્તા આયોગનો અહેવાલ), જે વર્ષ ૨૦૧૨માં રજૂ કરવામાં આવ્યો હતો, તેને બાદ કરતાં બાકી તમામ અહેવાલો તેમજ વિષયસંબંધિત સાહિત્ય ઓછામાં ઓછું એક દાયકું જૂનું હશે. જે આવશ્યક માહિતીના આધારે આ પ્રક્રિયા હાથ ધરવાની છે, તે અમારી અગાઉની નોંધ મુજબ સમકાલીન હોવી આવશ્યક છે. જૂના આંકડાઓ અન્ય પછાત વર્ગોની યાદીમાં સમાવેશ માટે પછાતપણું માપવા માટે ચોક્કસ પરિમાણો પૂરા પાડી શકતા નથી. કારણ કે સામાજિક, આર્થિક અને શૈક્ષણિક સહિત દરેક ક્ષેત્રે તમામ નાગરિકોની પ્રગતિશીલ ઉન્નતિ થયેલી છે એવો કાયદેસર

અનુમાન રાખી શકાય. અન્ય કોઈ દૃષ્ટિકોણ પ્રતિગામી શાસન સમાન ગણાશે. છતાં, આશ્ચર્યજનક રીતે, અમારી સામે રહેલા તથ્યો એ સૂચવે છે કે સરકાર આવા નકારાત્મક શાસનને માન્યતા આપે છે, કારણ કે જાટોને પછાત તરીકે ન ગણવાના, તે સમયની વર્તમાન ભૂસ્તરીય હકીકતોના યોગ્ય વિચાર પછી કરવામાં આવેલા, દાયકાપુરાણા નિર્ણયો દેશના સર્વાંગી દૃશ્યમાન વિકાસ છતાં ફરીથી ખોલવામાં આવ્યા છે. આ જ વિવાદિત શાસકીય નિર્ણયમાં રહેલી મૂળભૂત ત્રુટિ છે, જેને હાલની કાર્યવાહી દ્વારા પડકારવામાં આવી છે. "૫૨%થી ઓછું નથી" (***ઈન્દ્રા સાહની***) તરીકે અંદાજવામાં આવેલ ઓ.બી.સી. વસ્તીનો ટકા નિશ્ચિતપણે ઘણો વધ્યો જ હશે, કારણ કે છેલ્લા બે દાયકામાં કેન્દ્રીય તેમજ રાજ્ય ઓ.બી.સી. યાદીઓમાં માત્ર સમાવેશો જ થયા છે અને તેમાંથી બહિષ્કાર લગભગ થયો જ નથી. અમારી સંવિધાનિક યોજનામાં આવું નિશ્ચિતપણે કલ્પાયેલું નથી.

૫૨. જ્યાં સુધી હરિયાણા રાજ્ય અંગેના સમકાલીન અહેવાલનો પ્રશ્ન છે, તે સંબંધમાં અગાઉ થયેલી ચર્ચા દર્શાવે છે કે ઉક્ત અહેવાલ અંગે એનસિબીસી દ્વારા અપનાવવામાં આવેલ અભિપ્રાય માટે પૂરતા અને યોગ્ય કારણો હતા અને તેમાં સમાવાયેલ નિષ્કર્ષોને સ્વીકારવામાં આવ્યા નહોતાં. એ જ બાબતનું વધુ પુનરોચ્ચાર કરવાનું કદાચ આવશ્યક નથી.

૫૩. આ અદાલતના ભૂતકાળના નિર્ણયો, ***એમ.આર. બાલાજી વિ. મૈસૂર રાજ્ય***[6] અને ***જાનકી પ્રસાદ વિ. જમ્મુ અને કાશ્મીર રાજ્ય*** [7] માં, કલમ ૧૫(૪) અને ૧૬(૪) માં ઉપયોગમાં લેવામાં આવેલા બે પ્રયોગોને એકરૂપ બનાવી, તેમને સમાનાર્થી તરીકે વાંચવામાં આવ્યા હતા. ઈન્દ્રા સાહની ના કેસમાં (ઉપરોક્ત) આ અદાલતે ઠરાવ્યું હતું કે "પછાત વર્ગ" અને "સામાજિક તથા શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગો" શબ્દપ્રયોગો સમકક્ષ નથી અને વધુમાં કલમ ૧૬(૪) માં કલ્પાયેલ પછાતપણું મુખ્યત્વે સામાજિક છે. ઈન્દ્રા સાહની (ઉપરોક્ત) માં પછાતપણાની ઉપરોક્ત વ્યાખ્યા સંખ્યાબળે નાની પીઠો ઉપર બંધનકારક રહેશે. તેથી, આપણે સામાજિક વર્ગને સમાજના ઓળખી શકાય તેવા એવા વિભાગ તરીકે સમજીએ, જે આંતરિક રીતે સમાનરૂપ હોઈ શકે છે (જાતિ અથવા વ્યવસાયના આધાર પર) અથવા વૈવિધ્યસભર હોઈ શકે છે (અપંગતા અથવા લિંગના આધાર પર, ઉદાહરણ તરીકે, ટ્રાન્સજેન્ડર). પછાતપણું અનેક સ્વતંત્ર પરિસ્થિતિઓની હાજરીથી ઉત્પન્ન થતું પ્રતીતિકરણ છે, જે સામાજિક, સાંસ્કૃતિક, આર્થિક, શૈક્ષણિક અથવા રાજકીય પણ હોઈ શકે છે. ઐતિહાસિક પરિસ્થિતિઓને કારણે, ખાસ કરીને હિંદુ સમાજમાં, પછાતપણાની માન્યતા જાતિ સાથે સંકળાયેલી રહી છે. જાતિ સામાજિક સમૂહના પછાતપણાનું સરળતાથી નિર્ધારણ કરવા માટે અગત્યનું અને ભિન્નતાસૂચક પરિબળ હોઈ શકે છે, છતાં આ અદાલત માત્ર જાતિના આધારે કોઈ સમૂહને પછાત તરીકે

6 ૧૯૬૩ સપ્લી. (૧) એસ.સી.આર. ૪૩૯

7 (૧૯૭૩) ૧ એસ.સી.સી. ૪૨૦

ઓળખવાની પ્રક્રિયાને નિયમિત રીતે નિરુત્સાહિત કરતી આવી છે. કલમ ૧૬(૪) તેમજ કલમ ૧૫(૪) રાજ્ય દ્વારા સૌથી વધુ હકદાર લોકો સુધી પહોંચવા માટે સકારાત્મક કાર્યવાહીનો આધાર મૂકે છે. જે સામાજિક સમૂહો સૌથી વધુ હકદાર ગણાશે તે અનિવાર્ય રીતે સતત વિકાસમાન બાબત રહેશે. પછાતપણાની જાતિ–કેન્દ્રિત વ્યાખ્યાથી દૂર જઈને સતત નવા અભિગમો, પદ્ધતિઓ અને માપદંડો વિકસાવવા પડશે. આ જ સમાજમાં નવી ઊભરી રહેલા એવા સમૂહોની ઓળખ શક્ય બનાવશે, જેઓને ઉપશમાત્મક કાર્યવાહી જરૂરી હોય. ***નેશનલ લીગલ સર્વિસિસ ઓથોરિટી વિ. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા***[8] માં, રાજ્યઘટના હેઠળ રાજ્યની સકારાત્મક કાર્યવાહી મેળવવા હકદાર નાગરિકોના સામાજિક તથા શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગ તરીકે તૃતીય લિંગની માન્યતા અવગણવા માટે અતિમહત્ત્વપૂર્ણ વિકાસ છે. વાસ્તવમાં, તે માર્ગદર્શક છે, ભલે માર્ગભેદક ન હોય. ઉદ્ભવતા પછાતપણાના સ્વરૂપોને શોધવા માટે રાજ્યએ જે ઉચ્ચ સ્તરની સતર્કતા દાખવવી જોઈએ તેની તે મહત્વપૂર્ણ યાદ અપાવે છે. તેથી, રાજ્ય અન્ય સ્વરૂપો અને પછાતપણાના ઉદાહરણોના અસ્તિત્વ તરફથી આંખ આડા કાન કરી શકે નહીં. માત્ર ઐતિહાસિક અયોગ્યતાને જ ધ્યાનમાં રાખતી સકારાત્મક કાર્યવાહી નીતિ નિશ્ચિતપણે સૌથી વધુ હકદાર પછાત વર્ગના નાગરિકોને અપુરતી સુરક્ષા આપશે, જ્યારે તે બંધારણીય રીતે અનિવાર્ય છે. આવા નવા ઊભરી રહેલા સમૂહોની ઓળખ જ રાજ્યના ધ્યાનનું કેન્દ્ર બનવી જોઈએ અને બંધારણીય સત્તા તથા ફરજનું કેન્દ્રીકરણ એવા સમૂહોની શોધ માટે

---

8 (૨૦૧૪) ૫ એસ.સી.સી. ૪૩૮

થવું જોઈએ, ન કે નાગરિકોના સમૂહોને ઐતિહાસિક પૂર્વગ્રહના આધારે પ્રાથમિકતા અને લાભોના દાવામાં "ગુમાવેલી જમીન" પાછી મેળવવા સક્ષમ બનાવવા માટે.

૫૪. સ્વયંઘોષિત સામાજિક રીતે પછાત નાગરિક વર્ગની ધારણા, અથવા તો “અગ્રવર્ગો” દ્વારા “ઓછા સુભાગ્યશાળી” લોકોની સામાજિક સ્થિતિ અંગે રચાતી ધારણા, બંધારણની કલમ ૧૫(૪) તથા ૧૬(૪) બંનેના પરિપ્રેક્ષ્યમાં, પછાતપણું નિર્ધારિત કરવા માટે બંધારણીય રીતે માન્ય માપદંડ તરીકે હવે ચાલુ રહી શકતી નથી. સામાજિક, આર્થિક અને શૈક્ષણિક સૂચકોને ધ્યાનમાં લઈ વિકસાવવામાં આવેલા ગણિતીય સૂત્રોના આધારે પણ પછાતપણું હવે વધુ સમય સુધી નિર્ધારિત કરી શકાતું નથી. પછાતપણાનું નિર્ધારણ સાપેક્ષ પણ રહેવું બંધ થવું જોઈએ; શક્ય ખોટા સમાવેશોને વધુ સમાવેશ માટેનો આધાર બનાવી શકાય નહીં, પરંતુ પ્રવેશના દરવાજા માત્ર સૌથી વધુ પીડિતોને જ પ્રવેશ આપવા માટે ખોલવા યોગ્ય ગણાશે. તે સિવાયનો કોઈપણ સમાવેશ રાજ્યના બંધારણીય કર્તવ્યનો ગંભીર ત્યાગ ગણાશે. ઉપરોક્ત માપદંડોના આધારે મૂલવણી કરતાં, અમારે એવું ઠરાવવું પડે છે કે રાજકીય રીતે સંગઠિત વર્ગો (જેમ કે જાટો)નો પછાત વર્ગોની યાદીમાં સમાવેશ, મુખ્યત્વે — જો સંપૂર્ણપણે નહીં તો — આ આધાર પર કે સમાન માપદંડો પર વધુ સારી સ્થિતિ ધરાવતા અન્ય સમૂહોનો પણ તેમાં સમાવેશ થયો છે, તેને માન્ય ઠરાવી શકાય નહીં.

૫૫. ઉપર દર્શાવેલા વિવિધ કારણોને આધારે, સંબંધિત ૯ (નવ) રાજ્યોમાં જાટો એવો પછાત સમુદાય છે કે જેને સંબંધિત રાજ્યો માટેની અન્ય પછાત વર્ગોની કેન્દ્રીય યાદીઓમાં સમાવેશનો હકદાર ગણવો જોઈએ, એવો સંઘ સરકારે સ્વીકારેલો અભિપ્રાય અમે માન્ય રાખી શકતા નથી. તેના વિરુદ્ધ એન.સી.બી.સી. દ્વારા સ્વીકારેલ અભિપ્રાય પૂરતા પ્રમાણમાં સારા અને સ્વીકાર્ય કારણોથી સમર્થિત છે, જેઓએ સંઘ સરકાર તરફથી અનુગામી પરિણામરૂપ કાર્યવાહી માટે મજબૂત અને યુક્તિસંગત આધાર પૂરું પાડ્યો હતો. ઉપરોક્ત પરિસ્થિતિમાં અમે દિનાંક ૪.૩.૨૦૧૪ ની અધિસૂચનાને ન્યાયસંગત ઠરાવી શકતા નથી. તદનુસાર, બિહાર, ગુજરાત, હરિયાણા, હિમાચલ પ્રદેશ, મધ્ય પ્રદેશ, દિલ્હીનું એન.સી.ટી., રાજસ્થાનના ભરતપુર અને ધોલપુર જિલ્લાઓ, ઉત્તર પ્રદેશ અને ઉત્તરાખંડ રાજ્યો માટેની અન્ય પછાત વર્ગોની કેન્દ્રીય યાદીમાં જાટોનો સમાવેશ કરતી દિનાંક ૪.૩.૨૦૧૪ ની નં. ૬૩ ધરાવતી ઉપરોક્ત અધિસૂચના રદ કરવામાં આવે છે. તે મુજબ રિટ અરજીઓ મંજૂર કરવામાં આવે છે.

The translation of this judgment has been provided by

M/s. Hyperlink E-Solutions Pvt. Ltd.

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgement in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgement shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.